

Н. В. Петрина

Географія України

Частина 1. **Фізична географія України**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра географії України

Н. В. Петрина

ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Частина 1. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Київ – 2021

Зміст

Вступ	4
Програма дисципліни	7
Загальні вказівки до вивчення дисципліни, підготовки до семінарських занять та виконання практичних робіт	16
Літературні та картографічні джерела при вивченні дисципліни	16
Вивчення географічної карти	17
Підготовка до семінарських занять. Написання та оформлення реферату, підготовка доповіді за рефератом .	18
Виконання та оформлення практичних робіт	19
Рекомендації щодо вивчення окремих тем, практичні роботи, теми семінарських занять та завдання для самостійної роботи	21
Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України	21
Історія дослідження природних умов і ресурсів	26
Загальні риси будови надр в межах території України.	
Сучасні тектонічні рухи. Корисні копалини	30
Рельєф України	37
Кліматичні умови та ресурси території України	46
Моря та внутрішні води України	51
Ґрунтовий покрив та земельні ресурси	61
Рослинність і тваринний світ	64
Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву	71
Ландшафти та фізико-географічне районування території України	75
Проблеми природокористування та їх прояви в різних регіонах України	84
Природні території України з охоронним статусом	87
Організація та форми контролю знань студентів з дисципліни «Фізична географія України»	94

Вступ

Навчальна дисципліна «Географія України» є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра у галузях знань «Природничі науки» (за спеціальностями 103 – Науки про Землю та 106 – Географія), «Освіта/Педагогіка» (за спеціальністю 014 – Середня освіта (Географія)), «Архітектура та будівництво» (за спеціальністю 193 – Геодезія та землеустрій).

За змістом дисципліна «Географія України» поділяється на дві частини – фізичну географію України та економічну і соціальну географію України.

Частина перша – «Фізична географія України» – як невід’ємна складова дисципліни «Географія України» є однією з базових для студентів географічної спеціальності. Вона включає огляд та аналіз загальних особливостей природи території України за компонентами і більш детальні характеристики регіональних фізико-географічних одиниць – країн, зон, країв. Значне місце відводиться питанням оцінки природних умов і ресурсів; особливого значення при вивченні курсу в останні роки набуває аналіз змін природного середовища під впливом діяльності людини та зумовлених цією діяльністю проблем.

Мета дисципліни «Фізична географія України» – дати студентам знання про різноманітність природних умов і ресурсів в межах території України та розкрити причинно-наслідкові зв'язки між природними процесами і явищами, які обумовили формування природних територіальних комплексів та спричинюють їхні сучасні зміни; сформуванню у студентів професійні навички та вміння для розв'язання спеціалізованих завдань у професійній діяльності.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни:

► ознайомлення студентів з особливостями природних умов та ресурсів території України, географічними закономірностями у їх регіональному прояві та поширенні;

► формування вмінь та навичок використовувати отримані знання в географічних, краєзнавчих, геоекологічних та інших дослідженнях території України;

► формування навичок та вмінь, необхідних при виконанні компонентної та/або комплексної характеристики (та/або аналізу, оцінки) природних умов і ресурсів території України при розв'язанні прикладних завдань.

Вивчення дисципліни «Фізична географія України» базується на знаннях, отриманих студентами з курсів загальної геології, геоморфології, метеорології та кліматології, географії ґрунтів,

біогеографії тощо і передбачає прослуховування студентами лекцій, самостійне вивчення матеріалу, підготовку до семінарських занять визначеної тематики та виконання практичних робіт.

Лекції з курсу фізичної географії України, що проводяться для студентів різних спеціальностей, покликані показати загальні риси природних умов і ресурсів України та розкрити основні причинно-наслідкові зв'язки між природними процесами і явищами.

Проведення семінарських занять та виконання практичних робіт практикується для більш поглибленого вивчення дисципліни студентами, закріплення навичок пошуку необхідних відомостей у наукових текстових і нетекстових джерелах інформації та роботи з географічними першоджерелами і, разом з тим, є однією з форм поточного контролю за підготовкою студентів. Тематика семінарських занять та завдань практичних робіт відповідає програмі курсу і дозволяє підібрати завдання до кожної з тем, враховуючи спеціальність студентів.

Основу кожного семінарського заняття на заздалегідь визначену тему формують доповіді студентів, що готуються за рефератами однієї або декількох опублікованих наукових робіт. При цьому теми семінарських занять розроблені таким чином, щоб уникнути можливості підготувати реферат та доповідь лише за підручниками.

Практичні заняття мають на меті формування вмінь і навичок практичного застосування студентами знань шляхом виконання відповідно сформульованих завдань.

Самостійна робота студентів є засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від аудиторних занять час. Зміст та обсяг самостійної роботи визначається робочими програмами навчальної дисципліни залежно від спеціальності, яку здобувають студенти.

Основні програмні результати вивчення дисципліни «Фізична географія України»:

- ❖ знання студентами об'єктно-предметної сутності регіональної фізичної географії, особливостей природи в межах території України за компонентами та природними регіонами, зокрема знання:
 - ◆ основних понять та термінів, якими прийнято оперувати при характеристиці/аналізі/оцінці природних умов та ресурсів території;
 - ◆ основних просторових характеристик (якісних та кількісних) державної території України;
 - ◆ основних географічних закономірностей в територіальному прояві природних умов в межах

- території України та в прояві властивостей природних компонентів;
- ◆ основних характеристик (якісних та кількісних) природних компонентів та природних умов в межах території України, природних (фізико-географічних) регіонів;
 - ❖ застосування теоретичних фахових знань у практичних ситуаціях, зокрема вміння:
 - ◆ демонструвати знання та розуміння предметної області дисципліни при компонентній та/або комплексній характеристиці/аналізі/оцінці природних умов і природних ресурсів території України;
 - ◆ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними процесами і явищами;
 - ◆ розробляти комплексні фізико-географічні описи будь-яких територій (адміністративних областей, природних регіонів, інших територій) відповідно до практичних потреб;
 - ◆ виконувати пошук та опрацювання різних наукових документів (текстових та нетекстових), різномірної географічної інформації;
 - ❖ здатність застосовувати знання, вміння та навички при безпосередній та/або дистанційній взаємодії з іншими людьми;
 - ❖ здатність самостійно виконувати завдання та відповідати за результати своєї діяльності.

РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ « ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ »

Вступ

Об'єкт, предмет і методи досліджень регіональної фізичної географії. Практичне значення фізичної географії на нинішньому етапі.

Зміст, мета і завдання навчальної дисципліни «Фізична географія України» як складової дисципліни «Географія України». Основні джерела інформації.

Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України

Державна територія та державний кордон: основні поняття. Основні складові державної території: суходіл, надра, повітряний простір, внутрішні води, територіальне море. Основні просторові характеристики державної території: розміри, конфігурація, географічне положення.

Державний кордон України: протяжність, особливості проходження лінії державного кордону між Україною та суміжними країнами.

Оцінка фізико-географічного положення території, загальна оцінка різноманітності природних умов, їх сприятливості для ведення господарства, життєдіяльності та відпочинку населення.

Історія вивчення природних умов і ресурсів

Перші відомості про природу території України в роботах авторів античності. Описи території та природи України в історико-географічних джерелах часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Територія та природа України в описах іноземних мандрівників XIV – XVIII ст. Зображення території України на географічних картах. Початок наукових досліджень природи України. Академічні експедиції другої половини XVIII ст. Роль університетів, товариств природоохоронців-природознавців у фізико-географічному вивченні території України. Галузева диференціація природничих досліджень. Розвиток української фізичної географії та географічні дослідження території України кінця XIX – першої половини XX ст. Дослідження природних умов та ресурсів у другій половині XX ст. Галузеві дослідження: вивчення геолого-геоморфологічної будови території, мінерально-

сировинних ресурсів, клімату, гідрологічних умов і водних ресурсів, ґрунтового покриву, рослинності, тваринного світу. Дослідження ландшафтів в Україні, роботи з комплексного фізико-географічного районування. Сучасні напрямки комплексного фізико-географічного вивчення території України. Тематичне картографування природних умов та ресурсів України. Основні монографічні роботи з фізичної географії України.

ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДНИХ УМОВ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Загальні риси будови надр в межах території України. Сучасні тектонічні рухи. Корисні копалини

Загальні риси геологічної будови території України. Найважливіші етапи геологічної історії. Загальна характеристика основних етапів дочетвертинної геологічної історії розвитку території України. Палеогеографічні умови антропогену; закономірності у поширенні антропогенових відкладів. Особливості будови головних геоструктурних регіонів України. *Сучасні тектонічні рухи* в межах території України.

Корисні копалини та мінерально-сировинні ресурси України. Багатство і різноманітність корисних копалин у зв'язку з геологічною будовою. Закономірності в розміщенні, характеристика і господарська оцінка основних родовищ корисних копалин: горючих, металічних і неметалічних. Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин. Перспективи розширення мінерально-сировинної бази.

Рельєф території України

Головні орографічні та гіпсометричні риси території України, зв'язок рельєфу з тектонічною будовою. Геоморфологічна будова. Особливості розвитку генетичних типів і форм рельєфу.

Найбільші низовини та височини в межах території України: загальні риси рельєфу. Низовини: Поліська, Придніпровська та Причорноморська. Найбільші височини: Придніпровська, Подільська, Волинська, Донецька, Приазовська.

Українські Карпати та Кримські гори: загальні риси рельєфу гірських регіонів.

Геоморфологічні рівні. Геоморфологічне районування території України. Вплив господарської діяльності на рельєф.

Кліматичні умови та ресурси

Особливості прояву основних чинників формування клімату (радіаційних, циркуляційних, підстильної поверхні) в межах території України. Загальні риси клімату України. Аналіз кліматичних умов за основними показниками: атмосферний тиск та вітри, температура повітря, вологість повітря, хмарність, атмосферні опади, випаровування й випаровуваність. Зміни кліматичних елементів за порами року та закономірності їх розподілу по території. Характерні погодні процеси за порами року. Глобальні зміни клімату та особливості їх прояву в межах території України.

Ресурси клімату України. Кліматичне районування території України.

Моря та внутрішні води України

Поверхневі води України: загальна характеристика.

Ріки. Густота річкової мережі у межах України. Основні джерела живлення річок. Особливості водного режиму річок України. Вплив природних чинників на формування середнього багаторічного стоку річок та його коливання. Гідрографічна та гідрологічна характеристика найбільших річок України – Дніпра та його найбільших приток, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця. Проблеми великих і малих річок України та заходи, спрямовані на збереження водності річок і охорону їх від забруднення. *Озера.* Географія озер України. Класифікації озер. Водний режим озер. Характеристика найбільших озерних областей України та озер. Особливості використання озер. *Штучні водойми.* Водосховища, їх значення та господарське використання. Найбільші водосховища в Україні. Проблеми охорони природи у районах каскадів водосховищ Дніпра, Дністра. Ставки, їх види та господарське значення. Канали, особливості їх розташування та використання. Найважливіші канали. *Болота.* Типи боліт, їх значення та основні закономірності поширення. Найбільші болотні масиви України. Господарське використання боліт та проблеми охорони.

Підземні води: класифікації, загальні закономірності в поширенні. Основні гідрогеологічні регіони України (Дніпровсько-Донецький, Волинсько-Подільський та Причорноморський артезіанські басейни, області Українського кристалічного щита, Донецької складчастої споруди, Карпатської складчастої системи і Кримської складчастої системи): розташування, умови залягання підземних вод, використання та охорона. *Мінеральні лікувальні*

води України, їх класифікація, закономірності в поширенні, властивості, особливості використання.

Водні ресурси України та водний баланс. Гідрологічне районування території України.

Загальні особливості природи Чорного і Азовського морів як морів внутрішньоматерикових. Основні етапи розвитку басейнів морів.

Чорне море. Загальні відомості. Берегова смуга. Основні риси геологічної будови і рельєфу дна. Кліматичні умови. Динаміка поверхневих вод. Характеристика водних мас, гідрологічний та гідрохімічний режим. Ресурси Чорного моря.

Азовське море. Загальні відомості. Берегова смуга. Основні риси геологічної будови і рельєфу дна. Кліматичні умови. Динаміка поверхневих вод. Характеристика водних мас, гідрологічний та гідрохімічний режим. Ресурси Азовського моря.

Господарське значення ресурсів морів. Проблеми раціонального використання природних умов і ресурсів Чорного та Азовського морів, відтворення їх біологічного потенціалу.

Ґрунтовий покрив та земельні ресурси України

Ґрунти як компоненти природного ландшафту.

Ґрунтовий покрив України. Фактори формування ґрунтового покриву. Основні закономірності в поширенні ґрунтів на території України. Характеристика основних типів та підтипів ґрунтів України, особливості їх господарського використання. Ґрунтово-географічне районування території.

Земельні ресурси України. Трансформація ґрунтового покриву під впливом антропогенної діяльності.

Рослинність і тваринний світ

Рослинність і тваринний світ як компоненти природного ландшафту.

Флора і рослинність України. Багатство видового складу флори України. Закономірності у поширенні типів лісів, рослинності степів, лучної та болотної рослинності. Геоботанічне районування території України.

Рослинні ресурси України, їх використання. Найбільш небезпечні представники флори України.

Трансформація рослинного покриву під впливом антропогенної діяльності, проблеми охорони рослин. Зелена книга України. Види рослин, занесені до Червоної книги України.

Тваринний світ. Видове різноманіття тваринного світу. Характеристика основних фауністичних комплексів. Ресурси

тваринного світу, їх значення. Зоогеографічне районування території України.

Вплив людини на тваринний світ. Види тварин, занесені до Червоної книги України.

Найбільш небезпечні представники фауни України.

Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву

Поняття про несприятливі природні процеси і явища. Чинники розвитку сучасних природних (фізико-географічних) процесів на території України. Види несприятливих природних процесів. Особливості прояву у часі та просторі посушливих явищ, суховіїв, пилових та піщаних бур, розвіювання пісків, ерозійних процесів, зсувів, селів, лавинних процесів, карсту, суфозії, абразії, заболочування, засолення.

Заходи щодо попередження несприятливих процесів і явищ та мінімізації впливу.

РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДНИХ УМОВ

Ландшафти та фізико-географічне районування території України

Ландшафти України. Основні ландшафтоутворюючі процеси, їх прояв. Взаємодія та взаємозв'язок ландшафтоутворюючих чинників і компонентів ландшафтів. Принципи виділення, класифікація ландшафтів України. Ландшафтне різноманіття території України.

Фізико-географічне районування території України. Принципи фізико-географічного районування та обґрунтування схеми районування території України. Система таксономічних одиниць фізико-географічного районування; зональні (пояс, зона, підзона) та азональні (країна, край, область, район) одиниці фізико-географічного районування. Схема фізико-географічного районування України. Теоретичне і практичне значення фізико-географічного районування.

Особливості Українського Полісся як південно-західної частини зони мішаних хвойно-широколистяних лісів

Географічне положення, межі та характерні риси природи зони мішаних хвойно-широколистяних лісів.

Поліський край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси Українського Полісся як південно-західної частини зони мішаних лісів. Внутрішні відмін-

ності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області Поліського краю: Волинське, Житомирське, Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське Полісся. Природні ресурси Українського Полісся, їх використання та охорона.

Особливості Західноукраїнського краю як східної частини зони європейських широколистяних лісів

Географічне положення, межі та характерні риси природи зони широколистяних лісів.

Західноукраїнський край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси краю як південно-західної частини зони широколистяних лісів. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Волинська височинна (Волинське Опілля), Мале Полісся, Розтоцько-Опільська горбогірна, Західноподільська височинна, Північноподільська височинна, Прут-Дністровська височинна. Природні ресурси Західноукраїнського краю, їх використання та охорона.

Лісостепова зона у межах України

Географічне положення, межі та характерні риси природи зони лісостепу. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування зони.

Дністровсько-Дніпровський лісостеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси краю як західної частини зони лісостепу. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Північно-західна Придніпровська височинна, Північно-східна Придніпровська височинна, Київська височинна, Придністровсько-Східно-подільська височинна, Середньобузька височинна, Центрально-придніпровська височинна, Південноподільська височинна та Південнопридніпровська височинна.

Лівобережно-Дніпровський лісостеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Північнопридніпровська терасова низовинна, Північно-полтавська підвищена, Південнополтавська підвищена, Південно-придніпровська терасова низовинна.

Східноукраїнський лісостеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні

області: Сумська схилово-височинна, Харківська схилово-височинна.

Природні ресурси зони лісостепу, їх використання та охорона.

Степова зона у межах України

Географічне положення, межі та характерні риси природи зони степів. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування степової зони.

Північностепова підзона. Географічне положення, межі та характерні риси природи. Внутрішні відмінності природних умов, фізико-географічне районування північностепової підзони.

Дністровсько-Дніпровський північностеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Південномолдавська схилово-височинна, Південноподільська схилово-височинна, Південнопридніпровська схилово-височинна.

Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський північностеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Орільсько-Самарська низовинна, Кінсько-Ялинська низовинна, Приазовська височинна, Приазовська низовинна.

Донецький північностеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Західнодонецька схилово-височинна, Донецька височинна.

Задонецько-Донський північностеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Старобільська схилово-височинна фізико-географічна область.

Середньостепова підзона. Географічне положення, межі та характерні риси природи. Внутрішні відмінності природних умов, фізико-географічне районування середньостепової підзони.

Причорноморський степовий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Задністровсько-Причорноморська низовинна, Дністровсько-Бузька низовинна, Бузько-Дніпровська низовинна,

Дніпровсько-Молочанська низовинна, Західноприазовська схилово-височинна.

Південностепова (сухостепова) підзона Географічне положення, межі та характерні риси природи. Внутрішні відмінності природних умов, фізико-географічне районування південностепової підзони.

Причорноморсько-Приазовський південностеповий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Нижньобузько-Дніпровська низовинна, Нижньодніпровська терасово-дельтова низовинна, Присивасько-Приазовська низовинна.

Кримський степовий край: географічне положення, межі та їх обґрунтування. Найбільш характерні риси природи краю. Внутрішні відмінності природних умов у зв'язку з різноманітністю ландшафтної структури, фізико-географічні області: Північнокримська низовинна, Тарханкутська, Центральнокримська височинна, Керченська горбисто-пасмова.

Природні ресурси степової зони, їх використання та охорона

Українські Карпати: загальні риси природних умов та фізико-географічне районування

Українські Карпати як частина Карпатської гірської країни. Загальні риси природних умов. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування Українських Карпат. Фізико-географічні області: Передкарпатська височинна, Зовнішньокарпатська, Вододільно-Верховинська, Полонинсько-Чорногорська, Мармароська, Вулканічно-міжгірно-улоговинна, Закарпатська низовинна. Природні ресурси Українських Карпат, їх використання, відтворення та охорона.

Кримські гори: загальні риси природних умов та фізико-географічне районування

Загальні риси природних умов. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування Кримських гір. Фізико-географічні області: Передгірнокримська, Гірськокримська та Південнобережно-Кримська. Природні ресурси Кримських гір, їх використання та охорона.

РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОХОРОНА ПРИРОДИ

Проблеми природокористування та їх прояви в різних регіонах України

Вплив людини на природні умови та природні компоненти в процесі природокористування.

Прояви сучасних глобальних екологічних проблем в межах території України та в її окремих регіонах. Деградація ґрунтового покриву. Знеліснення територій. Виснаження водних ресурсів та забруднення водних об'єктів. Забруднення повітря. Проблеми поводження з відходами. Трансформація ландшафтів, зменшення видового біорізноманіття та ландшафтного різноманіття.

Природні території України з охоронним статусом

Поняття про природоохоронні території, охоронний статус природних територій, національний та міжнародний охоронний статус, природно-заповідний фонд (ПЗФ), екомережу.

Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Статус та режим охорони природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоопарків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Мережа природно-заповідних територій та об'єктів України.

Природні території України з міжнародним охоронним статусом. Природні території України у Переліку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Території ПЗФ України у складі глобальної мережі біосферних резерватів (за програмою ЮНЕСКО «Man & Biosphere»). Водно-болотні угіддя загальнодержавного значення як складова частина системи природних територій, що перебувають під особливою охороною. Природні території України у складі Смарагдової мережі Європи.

Перспективи та проблеми формування екомережі України. Території, перспективні з точки зору надання природоохоронного національного та/або міжнародного статусу.

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ, ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ

Знання фізичної географії України передбачає вільне володіння фізико-географічною термінологією; розуміння причинно-наслідкових зв'язків природних процесів і явищ; вміння аналізувати та узагальнювати фактичний матеріал; знання фізичної карти України та вміння працювати з різноманітними тематичними картами.

Літературні та картографічні джерела інформації при вивченні дисципліни

Успішне засвоєння курсу фізичної географії України можливе лише в процесі систематичної роботи над ним. Спираючись на наведену вище програму курсу, конспекти лекцій, при вивченні дисципліни необхідно звернутися і до відповідних розділів підручників. Найбільше відповідає програмі дисципліни підручник «Фізична географія України» (автори – О. М. Маринич та П. Г. Шищенко, 2003, ...), у якому розглядаються природні умови та природні ресурси України, характеризуються її регіональні ландшафтні структури, аналізуються геоекологічні проблеми. Саме з роботи над цим підручником і слід починати вивчення всіх тем курсу. Обов'язково слід відповісти на контрольні питання з теми, вміщені у підручнику та у цьому посібнику. Крім того, перш ніж приступати до вивчення тієї чи іншої теми, часто буває доцільно повторити (наприклад, за Українською географічною енциклопедією або географічними словниками-довідниками, іншими енциклопедичними виданнями) основні географічні поняття та терміни, оперувати якими доведеться при розкритті питань теми.

Доповненням до підручника можуть стати інші навчальні видання, монографії збірники, статті як про окремі компоненти природного середовища України, так і таких, що містять комплексні фізико-географічні характеристики окремих регіонів України або її окремих адміністративних областей

Необхідну та цікаву інформацію можна знайти і в періодичних виданнях з географії, наприклад, в Українському географічному журналі, інших виданнях. Додаткові літературні джерела наводяться до кожної з тем дисципліни, але слід

пам'ятати, що перелік цей не є вичерпним, тобто студенти можуть користуватися літературою, яка до цих переліків не увійшла.

Вивчення кожної з тем, крім літературних джерел, обов'язково повинно супроводжуватися використанням картографічних джерел інформації. Крім того, карти та атласи можуть стати і самостійним джерелом інформації.

При вивченні дисципліни рекомендується використовувати Національний атлас України (2007), у структурі якого, серед інших, є і тематичні блоки «Природні умови та природні ресурси» (320 карт) та «Екологічний стан природного середовища» (76 карт). Зокрема тематичний блок Атласу «Природні умови та природні ресурси» складається з таких розділів: «Геофізичні поля», «Геологічна будова», «Мінеральні ресурси надр», «Гідрогеологічні умови та ресурси», «Інженерно-геологічні умови», «Рельєф», «Кліматичні умови та ресурси», «Поверхневі води та водні ресурси», «Ґрунти та ґрунтові ресурси», «Рослинний світ і рослинні ресурси», «Тваринний світ і ресурси тваринного світу», «Ландшафти та фізико-географічне районування», «Моря та їхні ресурси».

При виконанні практичних робіт доцільно використовувати також Комплексний атлас України (2005), який містить розділ «Природні умови і природні ресурси», Загальногеографічний атлас України (2004), а також краєзнавчі атласи адміністративних областей України. У пригоді стане також Довідковий атлас світу (2010) – комплексне картографічне видання, один з розділів якого характеризує зокрема і природні умови та ресурси України.

Вивчення географічної карти

При вивченні багатьох тем з фізичної географії України особлива увага звертається також на вивчення географічної номенклатури (так званого географічного мінімуму) – переліку географічних об'єктів, знання яких і вміння показувати які на карті є обов'язковим. Метою цього виду робіт є закріплення навичок вільного орієнтування по карті. Як правило, засвоєння географічного мінімуму відбувається шляхом самостійного вивчення карти студентами. Тому важливим є правильний підбір картографічних матеріалів. Для вивчення географічного мінімуму і подальшого вільного орієнтування по карті рекомендується використовувати стінні фізичні карти України.

Підготовка до семінарських занять. Написання та оформлення реферату, підготовка доповіді за рефератом

Навчальним планом дисципліни передбачене проведення семінарських занять, тематика яких обирається з урахуванням спеціальності студентів і оголошується заздалегідь. Крім запропонованих, за своїм бажанням студент може обрати і яку-небудь іншу тему, попередньо обов'язково узгодивши її з викладачем.

Основу кожного семінарського заняття формують доповіді, підготовлені студентами за рефератами однієї або декількох опублікованих наукових робіт. Написання рефератів і наступна доповідь за ними ставить за мету показати вміння студентів працювати із спеціальною літературою, систематизувати підібраний матеріал, виділяти найбільш суттєве, що стосується певної конкретної теми. Тому на семінарському занятті оцінюються підготовлені студентами реферати, їх виступи, вміння формулювати висновки тощо.

Студентський реферат з дисципліни повинен представляти собою твір, підготовлений в результаті логічного опрацювання джерел географічної інформації (літературних, картографічних). При цьому реферати, залежно від тематики, можуть мати як суто інформаційний (містять узагальнені знання про стан, властивості географічних об'єктів тощо), так і проблемний характер (відображають проблемні ситуації та можливі шляхи розв'язання проблеми).

Зважаючи на те, що тематика рефератів досить різноманітна, рекомендувати єдиний стандарт їх композиції неможливо. Кожний студент сам обирає такий порядок викладення матеріалів, який, на його думку, найкраще розкриває суть досліджуваного питання. Разом з тим, рекомендується наявність у рефераті таких структурних частин: вступу, основної частини, висновків; обов'язковим є список використаних джерел.

У вступі слід коротко зупинитися на історії вивчення питання (коротко проаналізувати стан розробки проблеми, опубліковані результати раніше проведених досліджень), обґрунтувати вибір теми і визначити мету дослідження. Зміст основної частини залежить від теми і наявного матеріалу, він повинен точно відповідати темі і повністю її розкривати. Якщо потрібно, здійснюється рубрикація тексту основної частини (текст розбивається на пункти). Реферати можуть містити таблиці, графіки, картосхеми, інше. У висновках слід узагальнити наведені теоретичні положення та фактичні відомості.

Текст рефератів слід набирати на комп'ютері за допомогою одного з поширених текстових редакторів, наприклад Microsoft Word (шрифт Times New Roman, 14, полуторний міжрядковий інтервал) з дотриманням усіх загальноприйнятих вимог.

У тексті обов'язково повинні бути посилання на використані джерела інформації, а сам реферат повинен містити їх перелік. Список джерел інформації (літературних, картографічних, інших) повинен містити лише ті з них, які були використані при написанні реферату і на які в тексті є посилання. Перелік повинен бути оформлений відповідно до загальноприйнятих вимог.

Виконання та оформлення практичних робіт

Практичні заняття, передбачені програмою дисципліни, ставлять за мету детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формування вміння і навичок їх практичного застосування шляхом виконання відповідно сформульованих завдань. Значна кількість завдань, що містяться у цьому посібнику, передбачають самостійний пошук шляхів їх розв'язання, творчу роботу студентів.

Практичні роботи слід виконувати на окремих аркушах паперу (найчастіше – формату А4). Якщо текстова частина практичної роботи виконується на комп'ютері, на всіх сторінках повинні бути зазначені прізвище та ім'я студента, група.

До кожної практичної роботи повинна бути зазначена тема і чітко сформульовані завдання, власне виконана робота (письмовий аналіз, таблиці, інше) з висновками, літературні та картографічні джерела, за якими було виконано роботу.

Картографічну частину робіт слід виконувати власноруч на контурних картах із дотриманням загальноприйнятих вимог та стандартів. Використання ксерокопій не допускається. Тема практичної роботи зазначається ліворуч над верхньою рамкою картосхеми; прізвище, ім'я та група – під верхньою рамкою праворуч.

Слід пам'ятати, що при оцінюванні робіт враховується не тільки їх зміст, а й грамотність написання, якість графічного оформлення.

Відповідним чином оформлені роботи здаються викладачеві у встановлені строки.

Для того, щоб полегшити сприйняття матеріалу, надалі для позначення окремих блоків тексту використані такі варіанти оформлення:

основні літературні та картографічні джерела, які рекомендується використовувати при вивченні тем

необхідна географічна номенклатура (географічний мінімум)

семінарські заняття

теми рефератів

практичні роботи

завдання для самостійної роботи

додаткові літературні та картографічні джерела, які можуть використовуватися при підготовці до семінарських занять визначеної тематики, виконанні самостійних та практичних робіт. Перелік додаткових джерел інформації, що наводиться до кожної з тем, не є вичерпним

питання та завдання для самоконтролю

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕМ, ПРАКТИЧНІ РОБОТИ, ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ¹

Державна територія України та її основні просторові характеристики Державний кордон України

Мета: визначити основні просторові характеристики (якісні та кількісні) державної території України, особливості проходження лінії державного кордону.

Основні поняття і терміни: територія, державна територія, державний кордон, складові державної території (суходільна територія держави, повітряний простір та надра держави, територіальні води (територіальне море), внутрішні води), географічне положення, фізико-географічне положення, крайні точки території, географічний центр території.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати, розглядаючи основні просторові характеристики державної території;
- ♦ основні просторові характеристики (якісні та кількісні) державної території України (розміри, конфігурація, географічне положення);
- ♦ особливості фізико-географічного положення території України;
- ♦ координати крайніх точок території України;

вміти:

- ♦ характеризувати географічне і, зокрема, фізико-географічне положення території України;
- ♦ характеризувати особливості проходження лінії державного кордону;
- ♦ давати оцінку фізико-географічному положенню території України, розкриваючи вплив географічного положення та розмірів території на формування основних рис її природи;

¹ Темі семінарських занять, завдання для практичних і самостійних робіт визначаються залежно від спеціальності, яку здобувають студенти

- ♦ характеризувати фізико-географічне положення територій адміністративних областей України та будь-яких інших об'єктів у її межах.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП Картографія, 2007.

3. Загальногеографічний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2004.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Вивчення теми доцільно починати з визначення таких основних понять: територія, державна територія, географічне положення, фізико-географічне положення, економіко-географічне положення; геополітичне положення.

Нагадаємо, що *географічне положення* – це положення будь-якого об'єкта на земній поверхні стосовно інших територій та об'єктів, що знаходяться поза ним. Під географічним положенням об'єкта у фізичній географії розуміють його розташування відносно фізико-географічних об'єктів (материків, океанів, гір, морів тощо), географічні координати (широту та довготу) цього об'єкта або так званих крайніх точок території.

Характеризуючи особливості фізико-географічного положення території України, слід дотримуватися такого загальноприйнятого плану:

- розташування території країни відносно великих природних об'єктів (рівнин, гір, океанів та морів);
- географічні координати крайніх точок території, координати географічного центру території;
- належність території до певних природних регіонів

Координати крайніх точок території України:
південної – $44^{\circ}23'13''$ пн. ш. $33^{\circ}43'55''$ сх. д.;
північної – $52^{\circ}22'47''$ пн. ш. $33^{\circ}11'27''$ сх. д.;
західної – $48^{\circ}24'37''$ пн. ш. $22^{\circ}08'20''$ сх. д.;
східної – $49^{\circ}15'37''$ пн. ш. $40^{\circ}13'42''$ сх. д.

Географічний центр території України, за розрахунками, виконаними у НДІ геодезії та картографії (2003), має координати $49^{\circ}01'39''$ пн. ш. $31^{\circ}28'58''$ сх. д. і знаходиться на околиці села Мар'янівка Шполянського району Черкаської області.

Площа території України складає 603,7 тис.км². Україна займає більш як 5,7% території Європи.

Державний кордон України – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору¹.

Загальна протяжність державних кордонів України становить 6992,982 км; з них протяжність сухопутного кордону становить 5637,982 км, морських – 1355 км².

Протяжність державних кордонів України із суміжними країнами²:

з Республікою Польща	542,39 км, у т. ч. річкові ділянки 187,3 км;
з Словацькою Республікою	97,852 км, у т. ч. річкові ділянки 2,3 км;
з Угорською Республікою	136,7 км, у т. ч. річкові ділянки 85,1 км;
з Румунією	613,8 км, у т. ч. річкові ділянки 292,2 км, морська – 33 км
з Республікою Молдова	1222 км, у т. ч. річкові ділянки 267 км;
з Російською Федерацією	2295,04 км, у т. ч. морський – 321 км;
з Республікою Білорусь	1084,2 км, у т. ч. річкові ділянки 325,9 км

Протяжність кордону у Чорному морі становить 1056,5 км, в Азовському морі – 249,5 км., у Керченській протоці – 49 км.

Практична робота

Характеристика території проходження лінії державного кордону

Завдання: використовуючи картографічні та довідкові джерела, скласти фізико-географічну характеристику території проходження лінії державного кордону між Україною та суміжними країнами.

Варіанти для виконання:

- 1) кордон між Україною та Польщею;
- 2) кордон між Україною та Словаччиною;
- 3) кордон між Україною та Молдовою;

¹ Закон України «Про державний кордон України» (№1777-ХІІ від 04.11.1991; поточна редакція станом на 03.07.2020)

² За даними Державної прикордонної служби України

- 4) кордон між Україною та Білоруссю;
- 5) кордон між Україною та Угорщиною;
- 6) кордон між Україною та Румунією;
- 7) кордон між Україною та Росією.

Практична робота

Характеристика фізико-географічного положення території адміністративної області

Завдання: використовуючи відповідні карти Загальногеографічного атласу України (2004), скласти характеристику фізико-географічного положення території однієї з адміністративних областей України.

Варіанти для виконання¹:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Порядок виконання

Характеризуючи особливості фізико-географічного положення території однієї з адміністративних областей України, слід дотримуватися такого *орієнтовного* плану:

› розташування території адміністративної області у межах країни;

› розташування відносно суміжних адміністративних областей України або інших країн (із зазначенням особливостей проходження лінії адміністративних меж (між суміжними адміністративними областями України) або кордонів (наприклад: «... на заході ... область межує з Польщею, державний українсько-польський кордон тут частково проходить річкою Західний Буг»);

¹ На вибір студентів

▷ розташування території адміністративної області у межах певних великих природних об'єктів (рівнин, гір, у межах басейнів великих рік; близькість/віддаленість до/від морів);

▷ географічні координати крайніх точок території області¹ ;

▷ інше.

Роботу проілюструвати. Для цього на контурну карту України нанести межі адміністративної області, крайні точки її території та зазначити їх координати. Показати (підписавши), до яких природних об'єктів (гір, височин, низовин тощо) приурочена територія адміністративної області та через які об'єкти (гори, височини, низовини, річки, ін.) проходять її адміністративні межі.

1. Барановський В.Д. До питання про географічний центр України. *Картографія та вища школа: Зб. наук. праць*. 2003. С. 171 – 174.

2. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.

3. Грицевич В.С. Про географічний центр України та її середину. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2002. № 44 (289). С. 12 – 13.

4. Святловський Є.Є. Географічні центри України. *Вісник статистики України*. 1929. № 1.

5. Шевченко В.О. Про географічний центр території України. *Український географічний журнал*. 1993. № 1. С. 60.

1. Розкрийте суть понять «географічне положення» та «фізико-географічне положення».

2. Назвіть і покажіть на карті крайні точки території України та вкажіть їх координати.

3. На контурній карті позначте державний кордон України та назви сусідніх держав.

4. З територіями яких країн межує територія України?

5. Через які природні об'єкти (гори, височини, низовини, річки тощо) проходить державний кордон України?

6. Як впливає географічне положення та розміри території України на формування основних рис її природи?

¹ Географічні координати крайніх точок території адміністративної області слід визначати за відповідними загальногеографічними картами областей (див. Загальногеографічний атлас України (2004)).

Історія дослідження природних умов і ресурсів

Мета: ознайомитися з історією вивчення природних умов і ресурсів території України.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП Картографія, 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Семінарське заняття

Вивчення природних умов і ресурсів території України: історія та сучасність

Основним завданням при підготовці до заняття є опрацювання географічних першоджерел і узагальнення інформації стосовно уявлень і знань про територію сучасної України, її природу у різні часи, про наукові дослідження природи та внесок у пізнання природних умов і ресурсів України окремих видатних вчених. При цьому питання розвитку окремих географічних уявлень, наприклад, в античні часи або середньовіччя, бажано розкривати не шляхом простого перерахування вказаних у першоджерелах відомих географічних об'єктів, а на конкретних прикладах, описах (використовуючи цитати з першоджерел). Характеризуючи внесок у дослідження природи окремих вчених, недоцільно наводити детальні біографічні відомості. Основну увагу слід зосередити на цілях експедицій (досліджень), їх маршрутах, характері, результатах.

Питання для ознайомлення та обговорення

1. Перші відомості про природу території України в роботах Геродота, Страбона, Птоломея, інших.
2. Територія та природа України в історико-географічних джерелах часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.
3. Відомості про природу України в описах мандрівників (XIII – XVIII ст.)
4. Академічні експедиції другої половини XVIII ст.
5. Роль університетів, товариств природознавців у фізико-географічному вивченні території України.

6. Географічні дослідження території України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Галузеві та комплексні дослідження природи.
7. Внесок у дослідження природних умов і ресурсів території сучасної України та в розвиток української географічної науки різних вчених (*на вибір студентів*).
8. Дослідження природних умов та ресурсів у другій половині ХХ ст. Тематичне картографування природних умов.
10. Сучасні напрямки фізико-географічного вивчення території України.
11. Внесок у пізнання природних умов і ресурсів НАНУ, університетів, Українського географічного товариства, окремих видатних вчених-географів.

Теми рефератів

1. Картографування території України в різні часи
2. Історико-географічні краї України
3. Дослідження з визначення географічного центру України
4. Історія вивчення і освоєння природних ресурсів Чорного моря

За географічними та історичними літературними джерелами, стародавніми картами встановити сучасні назви географічних об'єктів, відомих у різні часи. Результати подати у формі таблиці:

Джерело інформації	Давні назви географічних об'єктів	Сучасні назви географічних об'єктів

1. Барановський В. Д. До питання про географічний центр України. *Картографія та вища школа*: Зб. наук. праць. 2003. С. 171 – 174.
2. Бейдик О. Боплан і його «Опис України ...». *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2003, №№ 33 – 34.

3. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. К.: ДНВП «Картографія», 2004.
4. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст.: Атлас репродукцій. К.: ДНВП «Картографія», 2009.
5. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
4. Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: Збірка наукових праць. К., 2018.
5. Географічному факультету – 80 / Олійник Я. Б., Бортник С. Ю., Гродзинський М. Д. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2013.
6. Геродот. Найдавніший опис України з V ст. перед Христом. К.: Довіра, 1992
7. Геродот про Скитію і скитів. Фастів: Оратанія, 1993.
8. Гійом Левассер де Боплан. Опис України, кількох провінцій королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. К.: Наукова думка, 1990.
9. Давидчук В.С., Сорокіна Л.Ю. Дослідження ландшафтно-екологічних умов зон впливу атомних електростанцій в Україні. *Фізична географія та геоморфологія*. 2015. Вип. 4(80). С. 11-15.
10. Дитмар А. Б. От Скифии до Элефантины. М., 1961.
11. Жупанський Я. І. Стародавня картографічна інформація про Україну. *Український географічний журнал*. 1993, № 1.
12. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні. Львів: Світ, 1997.
13. Жупанський Я. І. Стародавні картографічні відомості про Україну. *Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Збірка наукових праць*. Т. 2. Луцьк, 2000.
14. Заставний Ф. Д. Географія України. Львів: Світ, 1994.
15. Золовський А. П., Левицький І. Ю., Руденко Л. Г. Картографування в Україні: історія, стан, перспективи. *Український географічний журнал*. 1996, №2. С. 21 – 24.
16. Исаченко А. Г. Георгий Николаевич Высоцкий – выдающийся отечественный географ. Л.: Наука, 1953
17. Исаченков В. А., Квасов Д. Д. Люди науки. А. С. Берг. М.: Просвещение, 1988.
18. Карпінський Ю. О., Лященко А. А., Дьогтяр А. М. Визначення географічного центру України. *Вісник геодезії та картографії*. 2002. № 1. С. 29 – 33.
19. Маринич О. М. Внесок академіків АН України в розвиток природничо-географічних наук. *Український географічний журнал*. 1993, № 3.
20. Маринич О. М., Пащенко П. Г. Основні напрями природничо-географічних досліджень (1986 – 1995 рр.). *Український географічний журнал*. 1996, № 2. С. 9 – 14.

21. Мельничук І. В. Українська географія: історія і сучасність. *Український географічний журнал*. 1998, № 4.
22. Оноприенко В. И. Павел Аполлонович Тутковский. М., 1987.
23. Петрина Н.В. Ландшафтно-геохімічне районування території України: сучасний стан. *Фізична географія та геоморфологія*. 2015. Вип. 4(80). С. 28 – 31.
24. Півошенко І. М. Професор А. Г. Данилов – один з перших синоптиків довгострокових прогнозів погоди. *Український географічний журнал*. 1997, № 1. С. 56 – 58.
25. Постаті географічного факультету /Олійник Я. Б., Бортник С. Ю., Гродзинський М. Д., Цвєлих Є. М. К.: ВПЦ «Київський університет», 2013.
26. Страбон. Географія. В 17-ти кн. Л.: Наука, 1964
27. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький. 1994
28. Шаблій О. І. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. Париж, Львів, 1996.
29. Шевченко В. О. Про географічний центр території України. *Український географічний журнал*. 1993. № 1. С. 60.
30. Шнюков Е. Ф., Зиборов А. П. Минеральные богатства Черного моря. К.: Карбон-Лтд., 2004.

Загальні риси будови надр в межах території України Сучасні тектонічні рухи Корисні копалини

Мета: визначити загальні риси та особливості будови надр в межах території України, виявити зв'язок між тектонічною будовою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом; встановити основні закономірності в поширенні родовищ корисних копалин в межах території України.

Основні поняття і терміни: вік гірських порід, походження порід, склад порід, геоструктури, платформа, щит, плита, западина, авлакоген, фундамент платформи, осадовий покрив, геосинклінальна область, синкліналь, антикліналь, антиклінорій, синклінорій, тектонічні рухи, вік складчастих структур; корисні копалини, мінерально-сировинні ресурси.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ загальні риси будови надр в межах території України, основні геоструктурні регіони;
- ♦ закономірності у прояві сучасних тектонічних рухів у межах території України;
- ♦ закономірності в поширенні родовищ корисних копалин у межах території України

вміти:

- ♦ характеризувати, в загальних рисах, будову надр в межах території України та основні етапи її геологічної історії;
- ♦ аналізувати зв'язок між тектонічною будовою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом;
- ♦ характеризувати особливості будови основних геоструктурних регіонів;
- ♦ пояснювати закономірності у прояві сучасних тектонічних рухів в межах території країни;
- ♦ характеризувати закономірності у поширенні родовищ різних корисних копалин в зв'язку з будовою надр та історією розвитку території.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Геологія і корисні копалини України: Атлас. К.: ДП «Такі справи», 2001.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
4. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП «Картографія», 2007. С. 96 – 136, 156 – 162.

Будова надр багато в чому визначає особливості рельєфу будь-якої території, з нею пов'язані характер та інтенсивність неотектонічних рухів земної кори, гідрогеологічні умови. При вивченні геологічної будови необхідно звернути увагу на тектонічну неоднорідність території та вік основних геоструктур, особливості порід, які складають територію, особливості геологічної історії території. При вивченні теми, крім тексту підручника, обов'язково слід звернутися до тектонічної карти, на якій показано різні типи геологічних структур (платформи, щити, западини, складчасті області тощо), їх межі, вік формування в певному орогенічному етапі.

Слід пам'ятати, що, характеризуючи геологічну будову будь-якої території, використовують такі загальноприйняті поняття як «платформи», «плити», «щити», «западини», «прогини», «авлакогени», «складчасті області», «складчасті споруди», «антиклінорії», «синклінорії» і т. д., а поняттями «рівнини», «низовини», «гори», «гірські області», «гірські хребти», «долини» тощо оперують при характеристиці рельєфу.

В Україні, в межах Українського кристалічного щита, виявлені релікти найдавнішої з відомих до теперішнього часу на материк Євразія земної кори, вік якої оцінюється в 3650 млн. років.

Використовуючи відповідні картографічні джерела інформації, охарактеризувати геоструктурне положення території України на Євразійському материкі.

Скласти характеристику основних етапів геологічної історії території України.

При виконанні завдання за матеріалами підручника, серією карт Національного атласу України, джерелами з переліку додаткової літератури ознайомитися з історією геологічного розвитку території України. При цьому слід розглянути такі основні етапи: а) архейський та протерозойський етапи розвитку території України; б) розвиток території у палеозої та особливості її фізико-географічних умов; в) мезозойський етап розвитку території України; г) розвиток території України та фізико-географічні умови у палеогені та неогені; д) палеогеографічні умови антропогену.

Результатом виконання завдання повинна стати таблиця-характеристика:

Ера	Період	Тектонічна епоха	Фізико-географічні умови, геологічні події

З особливостями гірських порід пов'язане формування печер та інших карстових порожнин. Дві карстові печери України входять до двадцяти найдовших у світі і посідають у цьому переліку¹ такі місця: Оптимістична (загальна довжина близько 260 км) – шосте, Озерна (140,5 км) – шістнадцяте. До того ж Оптимістична є найдовшою у світі печерою у гіпсах.

Теми рефератів

1. Палеогеографічний аналіз території України та окремих її регіонів
2. Закономірності в поширенні антропогенових відкладів.
3. Зледеніння на території України
4. Трансформація ландшафтів України за історичний період

¹ World's longest caves. URL: <http://www.caverbob.com/wlong>.

5. Зв'язок сучасної орографії України з новітньою тектонікою
6. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Кримського півострова
7. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Українських Карпат
8. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Кримських гір
9. Печери України
10. Геологічні пам'ятки України
11. Сейсмічність території України

Будова надр та геологічна історія розвитку території зумовляють поширення родовищ корисних копалин, поєднання їх різних видів, глибину та характер їх залягання.

Використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, з'ясувати роль геологічної будови території та історії її розвитку як чинника поширення корисних копалин.

Варіанти для виконання (кожний студент виконує по два із запропонованих варіанти, виняток становлять варіанти 1 та 5):

- 1) горючі корисні копалини;
- 2) нафта і газ;
- 3) кам'яне вугілля;
- 4) буре вугілля;
- 5) металічні корисні копалини;
- 6) залізні руди;
- 7) будівельні матеріали;
- 8) сировина для хімічної промисловості;
- 9) солі;
- 10) сировина для скляної промисловості

Результати роботи подати у вигляді таблиці:

Корисні копалини	Басейни, ареали родовищ і проявів	Геологічні структури	Особливості геологічної будови, історія розвитку території	Висновки

На контурній карті показати відповідними умовними знаками основні родовища корисних копалин (горючих, металічних, неметалічних).

Практична робота.

Корисні копалини України: закономірності у розміщенні

Завдання: за картографічними і літературними джерелами встановити зв'язки між геологічною будовою території та географією родовищ корисних копалин. Результати роботи подати у формі таблиці:

Геоструктурні регіони	Корисні копалини	Головні басейни (або ареали родовищ і проявів), головні родовища	Господарське значення
-----------------------	------------------	--	-----------------------

Використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, з'ясувати роль геологічної будови території та історії її розвитку як чинника поширення корисних копалин.

Семінарське заняття

Корисні копалини та мінерально-сировинні ресурси України

Питання для ознайомлення та обговорення

1. Поняття про корисні копалини та мінерально-сировинні ресурси, їх класифікації
2. Історія відкриття та освоєння гірничорудних, нафтогазоносних, вугленосних басейнів, районів та родовищ України.
3. Тверді горючі копалини України (умови формування, закономірності поширення, загальна характеристика основних басейнів, родовищ тощо)
4. Рідкі та газоподібні корисні копалини (умови формування, закономірності поширення, загальна характеристика основних регіонів, родовищ тощо)

5. Руди чорних металів (залізо, марганець, хром): закономірності поширення, загальна характеристика басейнів, основних родовищ.
6. Кольорові, рідкісні, рідкоземельні, благородні та радіоактивні метали (поширення, загальна характеристика родовищ, використання).
7. Неметалічні корисні копалини: закономірності розміщення, загальна характеристика основних родовищ.
8. Перспективи розширення мінерально-сировинної бази.

Теми рефератів

1. Історія відкриття та освоєння гірничорудних, нафтогазоносних, вугленосних басейнів, районів та родовищ України; основні галузі застосування мінерально-сировинних ресурсів, поширення виробів.
2. Кольорове каміння України (дорогоцінне, виробне, облицювальне)

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украины. М.: ГУГК, 1978.
2. Багрова Л. А., Боков В. А., Багров Н. В. География Крыма: Учебное пособие. К.: Либідь, 2001.
3. Веклич М. Ф. Палеогеоморфологія області Українського щита. К.: Наукова думка, 1966.
4. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
5. Геологічні пам'ятки України. У 4-х т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров та ін. К.: ДІА, 2006 - 2011.
6. Евсеев С. В. Землетрясения Украины. (Каталог землетрясений Украины с 1000 по 1940 гг.). К.: Изд-во АН УССР, 1961.
7. Жемеров О. Грязьові вулкани. *Краєзнавство та шкільний туризм*. 1997, № 4 (9).
8. Заморій П. К. Четвертинні відклади Української РСР. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1961.
9. Матошко А. В., Чугунный Ю. Г. Днепровское оледенение территории Украины (геологический аспект). К.: Наукова думка, 1993.
10. Палиенко В. П. Новейшая геодинамика и ее отражение в рельефе Украины. К.: Наукова думка, 1992.

11. Природа Украинской ССР. Геология и полезные ископаемые. К: Наукова думка, 1986
12. Пустовитенко Б. Г. и др. Землетрясения Крымско-Черноморского региона. К.: Наукова думка, 1989.
13. Сейсмічність України: Дані Інституту геофізики НАН України імені С. І. Субботіна / Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/192>.
14. Шнюков Е. Ф., Соболевский Ю. В., Гнатенко Г. И. и др. Грязевые вулканы Керченско-Таманской области: Атлас. К.: Наукова думка, 1986.

1. Назвіть основні тектонічні структури Східноєвропейської, Скіфської платформ, складчастих структур Українських Карпат та Криму.

2. Породи якого віку поширені в межах території України?
3. Де в Україні поширені найдавніші гірські породи?
4. Що називають неотектонічними рухами?
5. Як вплинули геологічна історія, палеогеографічні умови антропогену на поширення: а) комплексів гірських порід; б) типів четвертинних відкладів?
6. Розкрийте закономірності в поширенні родовищ різних корисних копалин
7. Як вплинули геологічна історія, палеогеографічні умови антропогену на поширення різних видів мінерально-сировинних ресурсів?

Рельєф України

Мета: визначити загальні риси рельєфу в межах території України; виявити зв'язок між тектонічною будовою, геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом; визначити основні генетичні типи і форми рельєфу і закономірності в їх поширенні в межах території України.

Основні поняття і терміни: морфоструктури, успадковані та обернені морфоструктури, морфоскульптури; рівнини, низовини, височини, плато, гори; генетичні типи і форми рельєфу, ін.

Після вивчення теми студенти повинні знати:

- ♦ основні чинники, що впливають на формування рельєфу;
- ♦ загальні риси сучасної орографії;
- ♦ основні генетичні типи та форми рельєфу і особливості їх поширення в межах території України;

вміти:

- ♦ аналізувати зв'язок між тектонічною будовою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом;
- ♦ складати характеристики геолого-геоморфологічної будови територій;
- ♦ показувати на карті основні орографічні елементи, зазначені у так званому географічному мінімумі;

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)

2. Рельєф України: Навчальний посібник / За ред. В. В. Стецюка. К., 2010

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

4. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП «Картографія», 2007. С. 96 – 136, 156 – 162.

Особливості рельєфу будь-якої території багато в чому зумовлені геологічною будовою. Вивчення рельєфу території передбачає аналіз його рельєфу за їхньою розмірністю, морфологією, походженням, віком, історією розвитку, геоструктурною зумовленістю, сучасною динамікою. Тому необхідно перш за все визначити основні чинники формування рельєфу, встановити зв'язок між тектонічною будовою, складом

гірських порід та рельєфом. Вивчаючи особливості рельєфу території України, слід пам'ятати, що орографічна характеристика території передбачає характеристику взаємного розташування різних форм рельєфу (височин, низовин, гірських хребтів тощо). Разом з тим, характеристика рельєфу обов'язково повинна супроводжуватися інформацією про абсолютні та відносні, максимальні і мінімальні, а також середні висоти тих чи інших форм рельєфу. А тому опис рельєфу території України в жодному разі не повинен зводитися лише до перерахування і показу на карті орографічних елементів.

Слід пам'ятати, що характеризуючи рельєф, оперують поняттями «рівнини», «низовини», «плато», «гори», «гірські області», «гірські хребти», «долини» тощо, а поняття «платформа», «плита», «щит», «западин», «авлакоген», «прогини» і т. д. використовують при характеристиці геологічної будови території.

Рельєф

Завдання 1: на контурну карту 1 нанести об'єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Завдання 2 : навчитися розшукувати і показувати на карті об'єкти з переліку.

Східноєвропейська рівнина

Поліська низовина

Словечансько-Овруцький кряж

Волинське пасмо

Придніпровська низовина

Придеснянська рівнина

Полтавська рівнина

Запорізька рівнина

Причорноморська низовина

Дунай-Дністровська рівнина

Балтська рівнина

Присиваська низовина

Північнокримська рівнина

Тарханкутська височина

Центральнокримська рівнина

Приазовська низовина

Волинська височина
Мізоцький кряж
Повчанська височина
Розточчя
Подільська височина (г. Камула, 471 м)
Гологори
Вороняки
Кременецькі гори
Опілля
Товтри
Хотинська височина (г. Берда, 515 м)
Придніпровська височина
Київське плато
Канівські гори
Приазовська височина (г. Більмак-Могила, 324)
Донецька височина (г. Могила Мечетна, 367 м)
Донецький кряж
Середньоруська височина

Передкарпатська височина
Українські Карпати (г. Говерла, 2061 м)
Східні Бескиди
Горгани
Покутсько-Буковинські Карпати
Вододільний хребет
Свидовець
Чорногора
Полонинський хребет
Рахівські гори
Чивчини
Гриняви
Вулканічний хребет
Закарпатська низовина

Кримські гори (г. Роман-Кош, 1545 м)
Головне пасмо
яйла Ай-Петрі, Ялтинська яйла, Бабуган-яйла, Чатирдаг, Демерджі,
Карабі-яйла, Карадаг
Внутрішнє пасмо
Зовнішнє пасмо

На контурній карті показати умовні межі основних орографічних елементів території України:

Поліської низовини, Волинської височини, рівнини Малого Полісся, Подільської височини, Придніпровської височини, Придніпровської низовини, Полтавської рівнини, Запорізької рівнини, Приазовської височини, Донецької височини, Середньоруської височини, Приазовської низовини, Причорноморської низовини, Північно-кримської рівнини, Керченської рівнини, Кримських гір, Українських Карпат, вказавши при цьому характер меж. Зазначити максимальні висоти гірських систем, височин та декілька типових відміток в межах низовин.

Виявити зв'язок рельєфу з тектонічною будовою та складом гірських порід.

Завдання виконується шляхом співставлення і аналізу геологічних, тектонічної та гіпсометричної карт. Аналізуючи обумовленість рельєфу тектонічною будовою, слід звернути увагу на неоднаковий характер прояву у сучасному рельєфі тектонічних структур різних епох горотворення.

Варіанти для виконання:

- 1) Український щит, Дніпровсько-Донецька западина;
- 2) Дніпровсько-Донецька западина, Донецька складчаста область;
- 3) Український щит, Волинсько-Подільська плита;
- 4) Карпатська складчаста область;
- 5) Волинсько-Подільська плита, Карпатська складчаста область;
- 6) Скіфська платформа;
- 7) тектонічні структури Кримського півострова;
- 8) Кримська складчаста область (Кримський мегантиклінорій).

Результати вивчення оформити у вигляді таблиці:

Тектонічні структури	Форми рельєфу	Вік та склад гірських порід	Висновок про обумовленість рельєфу тектонічною будовою та особливостями гірських порід
----------------------	---------------	-----------------------------	--

Практична робота

Характеристика рельєфу України

Завдання: використовуючи картографічні та літературні джерела, скласти таблицю-характеристику рельєфу України:

Основні орографічні елементи території	Межі, їх характер	Загальна характеристика (заг. нахил поверхні; домінуючі та максимальні абсолютні висоти, їх приуроченість)	Генетичні типи і форми рельєфу

Практична робота

Характеристика геологічної будови та рельєфу в межах території адміністративної області

Завдання: за літературними та картографічними джерелами інформації підготувати характеристику геологічної будови та рельєфу в межах однієї з адміністративних областей України. Зробити висновок про вплив рельєфу на різні види діяльності людини¹.

Загальні вказівки. Характеристика повинна представляти собою твір, підготовлений самостійно в результаті логічного опрацювання літературних та картографічних джерел географічної інформації. При цьому основними картографічними джерелами інформації при виконанні практичної роботи можуть бути тематичні карти (тектонічного районування, геологічна, четвертинних відкладів, фізична, геоморфологічна тощо) з краєзнавчих атласів адміністративних областей України, Комплексного атласу України (2005), а також Національного атласу України (2007), Атласа природних умов и естественных ресурсов Украинской ССР (1978).

Варіанти для виконання²:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область

¹ Залежно від спеціальності, яку здобуває студент

² На вибір студента

4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Порядок виконання

Виконуючи практичну, слід дотримуватися такого *орієнтовного* плану:

- розташування території адміністративної області у межах великих тектонічних структур (платформ різного віку та/або геосинклінальних областей);
- приуроченість території адміністративної області до певних геоструктурних регіонів (наприклад, щита, плити, западини тощо);
- загальна характеристика будови кожного із виділених геоструктурних регіонів (глибина залягання поверхні фундаменту, вік та склад порід фундаменту, вік, склад та потужність порід осадового чохла тощо);
- палеогеографічні умови;
- сучасні тектонічні рухи;
- особливості прояву геологічної будови у сучасному рельєфі;
- видове різноманіття корисних копалин у зв'язку з особливостями будови надр (або: геологічні пам'ятки природи у межах області)¹;
- приуроченість території адміністративної області до великих морфоструктур 1-го порядку (наприклад, на південному заході Східноєвропейської платформи, в Українських Карпатах – частині Карпатської гірської системи тощо) та морфоструктур 2-го порядку (наприклад, Поліської низовини, Причорноморської низовини, Подільської височини тощо);
- зв'язок рельєфу з геологічною будовою (коротко, у загальних рисах);
- загальний похил поверхні; переважаючі абсолютні висоти, максимальна абсолютна висота, мінімальні висоти; ‣ глибина розчленування рельєфу;
- типи рельєфу за результуючою дією чинників формування рельєфу (наприклад, акумулятивні низовини, денудаційні височини тощо);

¹ Залежно від спеціальності, за якою навчається студент

‣ генетичні типи та форми рельєфу (наприклад, карстовий рельєф може бути представлений каррами, печерами, лійками тощо; водно-ерозійний та водно-акумулятивний тип рельєфу може бути представлений річковими долинами з їхніми структурними елементами (заплавами, терасами), балками, ярами;

‣ несприятливі геоморфологічні процеси і явища;

Зміст основної частини повинен точно відповідати темі і повністю її розкривати. Якщо потрібно, здійснюється рубрикація тексту основної частини (текст розбивається на пункти). У роботі можна містити таблиці, графіки, схеми тощо.

Практичну роботу слід завершити висновками, у яких слід узагальнити наведені фактичні відомості та показати придатність/непридатність, сприятливість/несприятливість тощо геологічної будови та рельєфу для різних видів життєдіяльності людини (ведення сільського господарства, рекреації тощо)¹.

Наявність списку використаних джерел інформації (так само, як і посилань у тексті на джерела інформації) обов'язкова! Список джерел інформації повинен містити лише ті з них, які були використані при написанні характеристики і на які є посилання в тексті. Список використаних джерел інформації повинен бути оформлений відповідно до вимог.

Семінарське заняття

Геолого-геоморфологічні пам'ятки України

Питання для ознайомлення та обговорення

1. Печери Поділля
2. Печери у Кримських горах
3. Подільські Товтри – унікальна пам'ятка природи
4. Геолого-геоморфологічні пам'ятки Карпатського регіону
5. Каньйони Криму
6. Долина привидів у Кримських горах
7. Карадаг – вулканічний масив юрського періоду
8. Геолого-геоморфологічні пам'ятки *(на вибір студентів)*

¹ Залежно від спеціальності, за якою навчається студент

Теми рефератів

1. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Кримського півострова
2. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Українських Карпат
3. Вплив геологічної будови на характер рельєфу Кримських гір
4. Печери України
5. Геолого-геоморфологічні пам'ятки України
6. Великий каньйон Криму

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украины. М.: ГУГК, 1978.
2. Багрова Л. А., Боков В. А., Багров Н. В. География Крыма: Учебное пособие. К.: Либідь, 2001.
3. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. – К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
4. Геоморфология Украинской ССР: Учебное пособие / Под ред. И. М. Рослого. К.: Вища школа, 1990.
6. Геренчук К.И. Тектонические закономерности в орографии и речной сети Русской равнины. Л.: Изд-во Львовского ун-та, 1960.
7. Ена А., Ена А. Перевалами Горного Крыма: Научно-популярный очерк-путеводитель. Симферополь: Бизнес-Информ, 2007.
8. Илларионов Е. И. По горным тропам Крыма: Путеводитель. К.: АП “Журналист”, 2000.
9. Кравчук Я. С. Геоморфология Передкарпаття. Львів, 1999.
10. Лебединський В. И., Кириченко Л. П. Крым – музей под открытым небом: Новый Крымский путеводитель. Симферополь: СОНАТ, 2002.
11. Палиенко В. П. Новейшая геодинамика и ее отражение в рельефе Украины. К.: Наукова думка, 1992.
12. Пузанов И.И. Большой каньон Крыма. Симферополь: Крымиздат, 1954.
13. Сливка Р.О. Геоморфология Вододільно-Верховинських Карпат. Львів, 2001.
14. Чайковський М.П. Дністровський каньйон: Природознавчий нарис. Львів: Каменяр, 1981.
15. Шнюков Е. Ф., Соболевский Ю. В., Гнатенко Г. И. и др. Грязевые вулканы Керченско-Таманской области: Атлас. – К.: Наукова думка, 1986.

1. Як вплинули геологічна історія, палеогеографічні умови антропогену на поширення генетичних типів і форм рельєфу?

2. Як вплинуло на рельєф України материкове зледеніння?
3. Назвіть основні генетичні типи та форми рельєфу в межах території України.
4. Дайте визначення таких термінів: ози, ками, кари, карри, понори, поди.
5. Що представляють собою Товтри?
6. Чим зумовлені особливості простягання гірських пасом, височин та низовин в межах території України?
7. Які ознаки покладено в основу виділення геоморфологічних рівнів? Які геоморфологічні рівні виділяють в межах рівнинної частини території України?

Кліматичні умови та ресурси території України

Мета: визначити особливості прояву основних чинників формування клімату в межах території України, виявити різноманітність кліматичних умов і ресурсів території України.

Основні поняття і терміни: погода, клімат, чинники формування клімату, тривалість сонячного сяяння, сонячна радіація, пряма сонячна радіація, розсіяна сонячна радіація, поглинута сонячна радіація, сумарна сонячна радіація, альbedo земної поверхні, радіаційний баланс, атмосферний тиск, вітер, повітряні маси, типи повітряних мас, циклон, антициклон, атмосферний фронт, атмосферні явища, атмосферні опади, несприятливі погодні явища, ресурси клімату, інші.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві кліматичних умов в межах території України;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) кліматичних умов в межах території України;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між чинниками формування клімату та кліматичними умовами
- ♦ характеризувати кліматичні умови та ресурси України та її окремих регіонів.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Клімат України / За ред. В. М.Ліпінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. К.: Вид-во Раєвського, 2003

3. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Перш ніж приступати до вивчення теми слід повторити базові поняття про клімат та фактори його формування, поняття про сонячну радіацію та радіаційний баланс, повітряні маси, їх типи і умови формування, циклони і антициклони, атмосферні фронти, інші.

Формування клімату будь-якої території залежить від спільної дії цілої низки чинників, основними з яких є радіаційні (сонячна радіація, тривалість сонячного сяяння, радіаційний баланс, інші), циркуляційні (циркуляція повітряних мас) та особливості земної поверхні (рельєф, гідрографічна мережа, ґрунтовий та рослинний покрив тощо). Тому вивчення кліматичних особливостей території слід розпочинати із з'ясування особливостей прояву основних чинників формування клімату в межах території України. Риси клімату України розкриваються за допомогою аналізу основних кліматичних елементів (температури повітря, кількість опадів, переважаючі вітри і т. д.), при цьому особливу увагу слід звертати на з'ясування причин, що призводять до існуючих відмінностей у розподілі тих чи інших кліматичних елементів.

Семінарське заняття Стихійні погодні явища в межах території України

Студенти самостійно формулюють теми доповідей на занятті. Разом з тим, готуючи матеріали до семінарського заняття, слід пам'ятати, що поняття «стихійні метеорологічні явища» («стихійне погодне явище») є досить умовним: до таких явищ відносять ті звичайні явища (вітер, шквал, пилова буря, туман, дощ, злива, гроза, град, снігопад, хуртовина, мокрий сніг, відкладення мокрого снігу, ожеледь), інтенсивність котрих перевищує певні встановлені норми, що робить їх небезпечними. Характеризуючи те чи інше явище доцільно дотримуватися такої послідовності: чинники виникнення → характеристики інтенсивності → локалізація → екстремальні прояви.

Практична робота Характеристика кліматичного положення території України

Завдання: скласти картосхему і письмову характеристику кліматичного положення території України, зазначивши її розташування в кліматичних поясах, відносно баричних центрів, основних шляхів переміщення циклонів і антициклонів тощо. Для виконання завдання слід використовувати серію кліматичних карт України та Євразії (або східної півкулі, ін.).

Практична робота Порівняльна характеристика кліматичних умов різних регіонів України

Завдання: за літературними та картографічними джерелами скласти таблицю «Порівняльна характеристика кліматичних умов різних регіонів України»

	Кліматичні умови				
	середні температури січня, °C	середні температури липня, °C	кількість опадів, мм		
			за рік	холодний період	теплий період
північний захід					
північний схід					
центр. райони					
південний захід					
південь					
південний схід					
Присивашся					
Закарпаття					
Карпати					
Кримські гори					
Пд. берег Криму					

Ознайомитися із картами січневих та липневих температур в межах території України. Охарактеризувати розподіл зимових та літніх температур, визначити території з найнижчими та найвищими (середніми багаторічними, а не екстремальними) температурами взимку та влітку, виявити спільні або відмінні риси у розподілі січневих і липневих ізотерм по території і пояснити їх.

Практична робота Характеристика кліматичних умов та ресурсів в межах адміністративної області

Завдання: використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, скласти характеристику кліматичних умов та ресурсів адміністративної області.

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Семінарське заняття
Кліматичні ресурси України

Питання для ознайомлення та обговорення:

1. Використання геліоресурсів в Україні: сучасний стан та можливості
2. Використання вітроенергетичних ресурсів в Україні: сучасний стан та можливості.
3. Агрокліматичні ресурси України
4. Рекреаційні ресурси клімату України

Семінарське заняття
Глобальні зміни клімату та особливості їх прояву в межах території України

Питання для ознайомлення та обговорення:

1. Причини глобальних змін клімату
2. Зміни клімату Землі в минулому
3. Клімат України в минулому
4. Сучасні зміни клімату: особливості прояву в різних регіонах
5. Сценарії можливих змін клімату України у XXI ст. (в зв'язку із глобальними змінами клімату)

1. Адаменко Т. Зміна клімату та сільське господарство в Україні. К., 2019. URL: <https://www.apd-ukraine.de/ua/>
2. Бойченко С.Г., Волощук В.М., Дорошенко І.А. Глобальне потепління та його наслідки на території України. *Український географічний журнал*. 2000, № 3. С. 59 –67.
3. Клімат України / За ред. В. М. Липінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. К.: Вид-во Раєвського, 2003.
4. Мартазінова В. Ф., Свердлик Т. О. Зміни великомасштабної атмосферної циркуляції повітря протягом ХХ ст. та її вплив на погодні умови і регіональну циркуляцію повітря в Україні. *Український географічний журнал*. 2001, № 2. С. 28 – 34.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
6. Стихийные метеорологические явления на Украине и в Молдавии. – Л.: Гидрометеиздат, 1991.
7. Татарчук О.Г., Барабаш М.Б. Дослідження просторово-часового розподілу суховіїв на території України в умовах сучасного клімату. *Наукові праці Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту*: Збірка наукових праць. 2007. Вип. 256. С. 140 – 154.

1. Назвіть основні чинники формування клімату, охарактеризуйте особливості їх прояву в межах території України
2. Чому тривалість сонячного сяяння в межах території України зменшується не з півдня на північ, а з півдня і південного сходу на північний захід?
3. Як змінюється величина радіаційного балансу території України в часі і просторі?
4. Які повітряні маси мають найбільший вплив на клімат України?
5. Розкрийте основні закономірності в розподілі кліматичних елементів.
6. Де в межах території України випадає найбільше (найменше) опадів?
7. Які стихійні погодні явища можна спостерігати на території України?
8. У яких кліматичних областях лежить територія України? Дайте їх коротку характеристику.
9. Розкрийте суть поняття «кліматичні ресурси»

Моря та внутрішні води України

Мета: навчитися характеризувати річкову мережу та визначити особливості водного режиму річок і озер; з'ясувати закономірності у поширенні різних типів боліт в межах території України; ознайомитися з основними характеристиками підземних вод, мінеральних лікувальних вод; визначити особливості природи Чорного та Азовського морів, навчитися складати їх комплексну фізико-географічну характеристику.

Основні поняття і терміни: водні об'єкти, водотоки, водойми, джерела живлення водних об'єктів, гідрологічний режим, мінералізація води; ріка, витік річки, річище (русло), меандри, пороги, водоспад, гирло, лиман, естуарій, дельта, басейн ріки, вододіл, річкова система, озеро, болото, підземні води; мінеральні води, термальні води; море, затока, протока, солоність вод, рівень моря, хвилі, припливи і відпливи, морські течії.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття та терміни, якими прийнято оперувати при характеристиці внутрішніх вод та морів;
- ♦ основні географічні закономірності в прояві властивостей внутрішніх вод України;
- ♦ основні географічні закономірності в прояві природних умов та властивостей Чорного і Азовського морів;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) гідрографічної мережі в межах території України, підземних вод;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) основних гідрогеологічних регіонів України та підземних вод ;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) Чорного і Азовського морів;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами, процесами та явищами, які зумовили формування гідрографічної мережі та властивостей вод її елементів;
- ♦ розробляти комплексні фізико-географічні характеристики гідрографічної мережі України та її окремих регіонів, Чорного і Азовського морів.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Вивчення цієї теми базується насамперед на знаннях, отриманих з курсів загального землезнавства, гідрології, фізичної географії материків. Слід пригадати, що називається річковою системою, річковою мережею, басейном річки, гідрологічним режимом, гідрохімічним режимом та ін. Доцільно також повторити класифікації річок за різними ознаками: залежно від місцеположення, водності, джерел живлення, за розміром та ін.

Характеристику особливостей річкової мережі України слід починати із з'ясування загальних відомостей: належність річок до басейнів морів, розподіл по басейнах великих рік; густота річкової мережі; найбільші річкові системи. Крім характеристики гідрографічної мережі, потрібно також визначити особливості режиму живлення, стоку річок за порами року і т. ін., показати значення річок та особливості їх використання, окреслити коло проблем, зумовлених антропогенною діяльністю. Загалом же опис річок здійснюється за таким планом: назва, розміри (довжина, площа басейну) → витік та гирло → території, через які протікає, характер долини на різних відрізках течії річки → характер поздовжнього профілю річки → найбільші притоки → джерела живлення, гідрологічний режим → річний стік → господарське використання, екологічні проблеми.

Характеризувати озера можна за такою схемою: положення → тип (слід пам'ятати, що їх можна класифікувати за різними ознаками, наприклад, за походженням улоговини, властивостями води, за біологічними властивостями, ін.) → глибини (середня, максимальна), площа водної поверхні і т.ін. → характер берегів, донні відклади → властивості води (колір, прозорість, ступінь мінералізації, ін.) → живлення, гідрологічний режим → характер рослинності і тваринного світу в озері і біля берегів, біологічні ресурси → особливості використання.

Болота, залежно від умов водно-мінерального живлення, типу торфового покладу та характеру рослинності, поділяють на низинні (евтрофні), верхові (оліготрофні) та перехідні (мезотрофні). За геоморфологічними умовами розрізняють болота заплавні, долинні, плавневі, притерасні, схиліві (висячі) та староруслові.

Підземні води класифікують за показником загальної мінералізації та середнім хімічним складом, температурою, рівнем залягання підземних вод, за іншими критеріями.

Поверхневими водами вкрито близько 4% загальної площі території України

З річок, що протікають територією України, Дніпро та Дністер входять до десятки найбільших рік Європи, посідаючи в цьому переліку відповідно четверте і десяте місця.

1. Використовуючи літературні та картографічні джерела, виявити зв'язок гідрографічної мережі України з геологічною будовою, рельєфом та кліматичними умовами

2. На контурній карті окреслити водозбірні басейни найбільших річок України. Позначити показники густоти річкової мережі в межах кожного з басейнів. Пояснити відмінності.

3. За відповідними картами Національного атласу України (2007) виявити і пояснити відмінності у величинах стоку річок; виділити райони з максимальним і мінімальним річковим стоком.

Практична робота Характеристика озер різного типу

Завдання: на контурній карті показати області поширення озер різних генетичних типів. Визначити особливості їх розміщення. Скласти характеристику озер, які представляють собою той чи інший тип залежно від походження улоговини озера.

Варіанти для виконання:

- 1) озера водно-ерозійного та водно-аккумулятивного типу;
- 2) озера карстового типу;
- 3) льодовикові та водно-льодовикові озера;
- 4) озера вулканічного типу;
- 5) загатні озера

Елементи гідрографічної мережі

Завдання: на контурній карті підписати річки, озера, водосховища та канали, перераховані у перліку, навчитися вільно орієнтуватися по карті, показуючи ті чи інші об'єкти з переліку.

Ріки:

басейну Балтійського моря	Сан (Сян), Вишня, Шкло, Західний Буг, Рата, Полтва
басейну Чорного моря	Дніпро Прип'ять, Турія, Стохід, Стир, Іква, Горинь, Случ, Ствига, Уборть, Болотниця, Уж, Тетерів, Ірпінь, Стугна, Красна, Рось, Роставиця, Кам'янка, Росава, Тясмин, Базавлук, Інгулець, Саксагань, Десна, Сейм, Снов, Остер, Трубіж, Недра, Супій, Сула, Псел, Хорол, Ворскла, Оріль, Самара, Вовча, Конка (Кінська), Дунай Тиса, Терєбля, Терєсва, Ріка, Боржава, Іршава, Латориця, Уж, Серет (Сірет), Прут, Черемош Дністер Стривогір, Бистриця Тисменицька, Тисмениця, Стрий, Свіча, Лімниця, Гнила Липа, Бистриця, Золота Липа, Серет, Нічлава, Збруч, Смотрич, Мурафа Малий Куяльник, Великий Куяльник, Тилігул, Березань Південний Буг Бужок, Рів, Соб, Савранка (Саврань), Кодима, Синюха, Гірський Тікич, Гнилий Тікич, Ятрань, Чорний Ташлик, Мертвовод, Інгул
Криму	Альма, Кача, Чорна, Бельбек, Салгир, Бурульча,
басейну Азовського моря	Молочна, Обитічна, Берда, Кальміус, Кальчик, Міус, Нагольна, Кринка Сіверський Донець Вовча, Великий Бурлук, Мож, Берека, Оскіл, Казенний Торець, Бахмут, Айдар, Луганка (Лугань), Деркул, Велика Кам'янка

Озера, озера-лимани та водосховища:

Шацькі озера: Світязь, Пулеміцьке, Луки, Турське (Тур), Біле; Синеvir, Марічейка, Несамовите; Кагул, Ялпуг, Катлабуг, Кугурлуй, Китай; Донузлав, Сасик (Сасик-Сиваш), Айгульське, Кирлеутське, Красне, Узунларське, Актаське, Чокрацьке, Джарилгач, Тобечицьке,

Сакське; Ріпне; Сасик (Кундук), Шагани, Алібей, Бурнас, Хаджибейський, Куяльницький, Тилігульський лимани;

Київське, Канівське, Кам'янське, Кременчуцьке, Дніпровське, Каховське водосховища на Дніпрі; Дністровське; Ладижинське водосховище (Південний Буг); Печенізьке (Сіверський Донець); Червонооскольське (Оскіл), Старобешівське (Кальміус), Карачунівське (Інгулець), Шолоховське (Базавлук), Сімферопольське (Салгир), Партизанське (Альма)

Канали: Північнокримський, Дніпро – Донбас, Дніпро – Кривий Ріг, Сіверський Донець – Донбас, Інгулецький, Чаплинський, Краснознам'янський, Каховський, Роздольненський, Сакський, Чорноморський, Азовський.

Практична робота

Завдання: скласти письмову характеристику однієї з озерних областей України або груп озер.

Варіанти для виконання:

- 1) озера Волині;
- 2) Шацькі озера;
- 3) озера заплави Десни;
- 4) озера заплави Сіверського Дінця;
- 5) озера заплави Дніпра;
- 6) Придунайські озера та озера-лимани;
- 7) озера-лимани Чорноморського узбережжя;
- 8) Кримські озера;
- 9) Перекопські озера;
- 10) Керченські озера;
- 11) озера Карпат;
- 12) група Слов'янських озер.

Практична робота

Завдання: на контурній карті показати канали, перераховані у Географічному мінімумі. Скласти таблицю:

Назва каналу	Місцезнаходження, території, якими проходить	Довжина	Особливості використання

На контурній карті позначити найбільші болотні масиви України: Замглай, Супій, Видра, Ірдинь, Коза-Березина, Кременне, Морочне. Пояснити їх поширення

Семінарське заняття
Екологічні проблеми великих і малих річок України

Студенти самостійно формулюють теми рефератів та доповідей, попередньо ознайомившись із літературою, в якій аналізуються екологічні проблеми річок України та можливі шляхи їх розв'язання.

Орієнтовний перелік питань, що виносяться на розгляд:

1. Джерела забруднення водойм України
2. Вплив господарської діяльності на якість річкових вод.
3. Екологічний стан Дніпра
4. Екологічні проблеми басейну Дунаю в межах України
5. Екологічний стан Дністра (інших річок, за вибором студентів)
6. Антропогенні зміни в басейнах малих річок

Теми рефератів

1. Річки Українських Карпат
2. Річки Кримських гір
3. Шацькі озера – «Блакитні очі Волині»
4. Гірське озеро Синевир
5. Озера Українських Карпат
6. Водоспади на річках Карпат
7. Водоспади на річках Кримських гір
8. Водоспади на річках України як об'єкти туризму

9. Мінеральні лікувальні води України: класифікація, особливості поширення та використання.
10. Лікувальні грязі України
11. Гідроніми України (або окремих регіонів).

Елементи берегової лінії, острови та півострови

Завдання 1: на контурній карті позначити (підписавши назви) об'єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Завдання 2 : навчитися розшукувати і показувати на карті об'єкти з переліку.

Затоки та лимани:

Дністровський, Хаджибейський, Куяльницький, Тилігульський, Дніпровський, Бузький лимани; Ягорлицька, Тендрівська, Джарилгацька, Перекопська, Каркінітська, Каламітська, Феодосійська, Таманська, Синопська, Самсунська затоки

Казантипська, Арабатська затоки, затока Сиваш, Сиволі, Обитічна, Бердянська, Білосарайська, Таганрозька, Ясенська, Темрюцька затоки; Утлюцький, Молочний, Міуський, Єйський, Бейсузький, Ахтарський лимани;

Протоки: Босфор, Керченська, Генічеська;

Острови та півострови, коси:

Зміїний, Березань, Кінбурнська коса, Довгий, Джарилгач, Лебедині о-ви, Тендрівська коса, Арабатська Стрілка, Бірючий острів, Федотова коса, Обитічна, Бердянська, Білосарайська коси; Кримський; Тарханкутський, Керченський, Чонгар; Чурюк, Куюктук, Папанін

Миси: Тарханкут, Херсонес, Фіолент, Айя, Сарич, Меганом, Казантип, Чауда, Фонар, Каліакра, Кефкен, Баба, Керемпе, Бафра, Інджебурун, Піцунда

Фізико-географічну характеристику Чорного і Азовського морів слід давати за таким планом:

- › географічне положення, розміри, конфігурація;
- › берегова лінія, півострови і острови, типи берегів;
- › основні риси геологічної будови, історія формування;
- › рельєф дна, донні відклади;

- мінеральні ресурси;
- кліматичні умови;
- властивості водних мас моря, циркуляція вод, гідрологічний та гідрохімічний режим;
- тваринний і рослинний світ, біоресурси моря;
- особливості використання ресурсів моря;
- екологічні проблеми та проблеми відтворення біоресурсів

Використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, позначити на контурній карті основні типи морських берегів. Описати берегову

1. лінію моря, розкривши зв'язок між типами берегів та геологічною будовою, новітніми процесами розвитку території.

Варіанти для виконання:

- 1) Чорне море;
- 2) Азовське море.

Визначити чинники формування клімату моря.

За картами атласу з'ясувати особливості циркуляції повітряних мас над поверхнею моря, виявити і пояснити відмінності у розподілі кількості опадів,

2. літніх і зимових температур повітря над акваторією моря і температур поверхневих шарів води.

Варіанти для виконання:

- 1) Чорне море;
- 2) Азовське море.

На контурній карті показати поверхневі течії в Чорному та Азовському морях, визначити основні чинники, що зумовлюють їх напрямки. *Варіанти*

3. *для виконання:* 1) Чорне море; 2) Азовське море.

Теми рефератів

1. Історія геологічного розвитку Чорного і Азовського морів.
2. Історія вивчення і освоєння природних ресурсів Чорного моря.

3. Історія вивчення і освоєння природних ресурсів Азовського моря.
4. Сейсмічність Чорноморського регіону.
5. Особливості природи чорноморських лиманів
6. Наявність сірководневого шару – унікальна властивість Чорного моря.
7. Особливості природи затоки Сиваш
8. Вплив людини на ресурси Чорного і Азовського морів. Проблеми раціонального використання і охорони природних ресурсів морів.
9. Екологічна ситуація в Азовсько-Чорноморському басейні, її причини, шляхи оздоровлення

1. Багрова Л. А., Багров Н. В., Боков В. А. Географія Крима: Учебное пособие. К.: Либідь, 2001.
2. Вишневський В.І. Річки і водойми України. Стан і використання. К.: Віпол, 2000.
3. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
4. Ільїн Л. В., Мольчак Я. О. Озера Волині: Лімно-географічна характеристика. Луцьк, 2000.
5. Комплексна оцінка екологічного стану басейну Дніпра. К., 2000.
6. Коржунова Н.В. Чорне море: проблеми і пошуки їх вирішення. К.: Наукова думка, 1999.
7. Кукурудза С. І., Трохимчик С. В., Федунь О. В. Бальнеологічні ресурси Передкарпаття як основа функціонування санаторно-курортної галузі. *Український географічний журнал*. 1997, № 1. С. 35 – 38.
8. Малі річки України: Довідник / За ред. А. В. Яцика. К.: Урожай, 1991.
9. Мережко О. І., Хімко Р. В. Річки Карпат. К., 1999.
10. Мониторинг, использование и управление водными ресурсами бассейна р. Прип'ять / Под ред. М. Ю.Калинина и А. Г.Ободовского. Минск: Белсэнс, 2003.
11. Морське око: Національний природний парк "Синевир". Ужгород, 2000.
12. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
13. Океанографічний атлас Чорного та Азовського морів. К.: ДУ «Держгідрографія», 2009.

14. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. К.: Наукова думка, 1987.
15. Природні лікувальні ресурси: склад та властивості, механізми дії, питання охорони, розробки та раціонального використання: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Трускавець, 1999.
16. Рязанов А.К. Сероводородная зона Черного моря: Проблемы и перспективы. Севастополь, 1998.
17. Сиваш – лагуна меж двух морей. Симферополь, 1999.
18. Стан довкілля Чорного моря: Національна доповідь України. 1996 – 2000. О.: Астропринт, 2002
19. Стриженок Г. С., Плотников Г. К. Азовское море. Краснодар, 1990.
20. Хільчевський В. К. Роль агрохімічних засобів у формуванні якості вод басейну Дніпра. К., 1996.
21. Шнюков Е.Ф., Зиборов А.П. Минеральные богатства Черного моря. К.: Карбон-Лтд., 2004
22. Экологическое состояние трансграничных участков рек бассейна Днепра на территории Украины. К., 2000.
23. Яцик А. В. Экологические основы рационального водопользования. К.: Генеза, 1997.

1. Яка середня густина річкової мережі в Україні? Де показники густоти річкової мережі найбільші (найменші)?
2. Чим зумовлена належність переважної більшості річок України до басейнів Чорного і Азовського морів?
3. Охарактеризуйте основні типи річок України.
4. Чим зумовлюються особливості гідрологічного режиму річок?
5. Які існують закономірності у поширенні озер різного походження?
6. Чим зумовлюються особливості гідрологічного режиму озер?
7. Охарактеризуйте найважливіші озерні області України.
8. Розкрийте закономірності в поширенні боліт різних типів.
9. З якою метою споруджуються канали? Назвіть їх і покажіть на карті.
10. Назвіть найбільші водосховища України. Розкрийте господарське значення водосховищ. Які негативні наслідки створення водосховищ?
11. Які гідрогеологічні регіони виділяють в межах території України?
12. Які регіони України найкраще забезпечені водними ресурсами, які – недостатньо?

Ґрунтовий покрив та земельні ресурси України

Мета: визначити основні чинники формування ґрунтового покриву та виявити зміни цих чинників в межах території України; виявити закономірності у поширенні основних типів та підтипів ґрунтів;

Основні поняття і терміни: ґрунт, ґрунтовий покрив, чинники формування ґрунтів, зональні ґрунти, азонанальні ґрунти, ґрунтовий профіль, земельні ресурси

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві чинників формування ґрунтів, закономірності в поширенні ґрунтів в межах території України;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) ґрунтів та їх мінливість в межах території України

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними компонентами, процесами та явищами, які призвели до формування ґрунтового покриву України;
- ♦ характеризувати як окремі типи та підтипи ґрунтів, поширених в межах території України, так і ґрунтовий покрив в цілому;
- ♦ характеризувати земельні ресурси країни в цілому та окремих регіонів зокрема.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Формування ґрунтів відбувається в тісній взаємодії з умовами навколишнього середовища. Процеси ґрунтоутворення по-різному протікають залежно від кліматичних особливостей та рельєфу території, характеру ґрунтоутворюючих порід, глибини залягання ґрунтових вод, особливостей рослинного покриву, а також від господарської діяльності людини. Тому, перш ніж розглядати особливості ґрунтового покриву, слід звернути увагу на основні чинники, що зумовляють певну структуру, фізико-хімічні властивості ґрунтів та закономірності в їх поширенні. Наприклад,

від особливостей клімату залежить інтенсивність процесів вивітрювання гірських порід і розкладу рослинних решток; фізико-хімічні властивості ґрунтів багато в чому є успадкованими від фізико-хімічних властивостей ґрунтоутворюючих порід і т. ін. Аналізуючи особливості поширення і властивості різних ґрунтів, слід звертати увагу на їх використання.

За якістю і складом ґрунтів Україна – найбагатша у світі. Тут зосереджено понад 8,8% (22,83 млн га)¹ від світових запасів чорноземів. За даними Інституту ґрунтознавства і агрохімії НААНУ, найбільш поширеними є чорноземи звичайні на лесах (27% орних земель), чорноземи сильно реградовані на лесах (22%) та інші.

Практична робота
Основні типи і підтипи ґрунтів України

Завдання: на основі вивчення літературних та картографічних джерел скласти таблицю-характеристику основних типів і підтипів ґрунтів України:

Типи і підтипи ґрунтів	Поширення, умови формування	Фізико-хімічні властивості	Особливості використання

За відповідними тематичними картами виявити закономірності в територіальному розподілі основних типів ґрунтів залежно від клімату, рослинного покриву та інших чинників ґрунтоутворення.

1. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
2. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів України / За ред. Б. С. Носка, Б. С. Прістера, М. В. Лободи. К.: Урожай, 1994.

¹ Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Геоекологія України. К., 2017.

3. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
4. Полупан М. І., Соловей В. Б., Величко В. А. Класифікація ґрунтів України. К.: Аграрна наука, 2005.
5. Природа Украинской ССР. Почвы. К.: Наукова думка, 1986.

1. Розкрийте закономірності в поширенні основних типів ґрунтів, їх зв'язок з іншими природними компонентами і умовами.
2. В чому проявляється спадковий характер ґрунтового покриву від особливостей гірських порід?
3. Назвіть типи ґрунтів, які переважають у межах Поліської низовини
4. З чим пов'язане засолення ґрунтів лісостепової зони України?
5. Охарактеризуйте чинники формування ґрунтового покриву у Кримських горах (в Українських Карпатах) та найбільш поширені там ґрунти.
6. Де в Україні поширені коричневі ґрунти ?
7. Які ґрунти є зональними для степів?
8. У яких умовах сформувалися сірі лісові ґрунти?
9. Проаналізуйте забезпеченість земельними ресурсами різних регіонів України.

Рослинність і тваринний світ

Мета: визначити основні чинники формування рослинного покриву та виявити зміни цих чинників в межах території України; визначити закономірності у поширенні основних типів рослинності; ознайомитися із видовим різноманіттям тваринного світу України та характеристиками основних біотопів

Основні поняття і терміни: флора, рослинне угруповання (фітоценоз), рослинність (рослинний покрив), зональна рослинність, азональна рослинність, екстразональна рослинність, типи рослинності; фауна, тваринний світ, фауністичний комплекс, біогеоценоз; видове біорізноманіття, рідкісний вид, зникаючий вид, зниклий у природі вид, евритопний вид, ендемік, реліктовий вид, синантроп, аборигенний вид, адвентивний (інвазійний) вид.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати, характеризуючи рослинність та тваринний світ будь-яких територій;
- ♦ основні географічні закономірності в поширенні різних типів рослинності (лісової, лучної тощо) в межах території України;
- ♦ основні характеристики різних типів рослинності;
- ♦ основні географічні закономірності в поширенні різних видів тварин в межах території України;
- ♦ знати найбільш небезпечних представників флори і фауни в межах території України;

вміти:

- ♦ характеризувати, в загальних рисах, видове різноманіття в межах території України;
- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами території та її видовим біорізноманіттям;
- ♦ пояснювати закономірності у поширенні основних типів рослинності;
- ♦ характеризувати основні фауністичні комплекси України;
- ♦ наводити приклади видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- ♦ розробляти характеристики рослинності та тваринного світу будь-яких територій (адміністративних областей, природних регіонів тощо) при розв'язанні прикладних завдань.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Особливості формування рослинного покриву території України слід розглядати у взаємозв'язку з усіма природними умовами та компонентами природних комплексів.

Складаючи характеристику рослинного світу території слід оперувати такими загальноприйнятими поняттями як флора і рослинність. При цьому слід пам'ятати, що флора – це сукупність (повний перелік) усіх видів рослин, що зростають на певній території. Ця флора утворює всі властиві даній території рослинні угруповання – рослинність (рослинний покрив). Розрізняють рослинність лісів, степів, боліт, ін. Неподільна єдність флори та рослинності і представляє собою рослинний світ будь-якої території.

При вивченні теми «Тваринний світ України» необхідно не тільки визначити поширені в межах території України види тварин, а й з'ясувати умови їх існування, при цьому слід звертати увагу як на найбільш поширені види, так і на такі, що занесені до Червоної книги.

Займаючи близько 6% площі всієї Європи, Україна характеризується не менш як 35% її видового різноманіття і за цим показником випереджає майже всі європейські країни, поступаючись лише Франції та Італії.

За орієнтовними підрахунками¹ кількість видів біоти України становить понад 70 тис. З них флора – понад 25 тис. видів: гриби і слизовики – 14 тис., судинні рослини – 6086, водорості – 4720, лишайники – 1322, мохоподібні – 763.

Фауна налічує понад 45 тис. видів, а саме: хребетні – 745, у т. ч. ссавці – 198, птахи – 400, плазуни – 21, земноводні – 17 і риби – 200; безхребетні – понад 44 тис., у т. ч. членистоногі – 3844, з яких понад 35 тис. припадає на комахи, черви – 3350, найпростіші – 1800, молюски – 600, ін.

¹ Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи. К., 2003.

Скласти картосхему і письмову характеристику геоботанічного положення території України на материку Євразія.

При виконанні цього завдання слід проаналізувати схеми геоботанічного районування України та Європи (або Євразії) в цілому.

Нинішня лісистість України (15,7%) значно менша, ніж лісистість більшості розвинених країн світу (Угорщина – 18%, Франція – 28%, Румунія – 28%, Польща – 29%, Німеччина – 29%, США – 33%, Болгарія – 34%)¹.

Ліси України поширені дуже нерівномірно. Наприклад, в Українських Карпатах в різних районах вони займають від 34 до 41%, в Кримських горах – 32%, на Поліссі – 26-29%, у Лісостепу – 11-12%, а в степовій зоні – 3-4%¹.

Найбільшу частку покритої лісом площі займають деревостани сосни (34,7%) і дуба (26,3%), решту приблизно ялини – 10%, бука – 9%, вільхи – 4%, берези – 5% граба – 4%, ясена – 1,4% ялиці – 1,4%, осики – 1,2%, інших порід – 2%¹.

Ділянки букових пралісів² в Українських Карпатах мають охоронний статус, зокрема включені ЮНЕСКО до Переліку всесвітньої спадщини у складі об'єкта «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи»³

Практична робота

Висотні пояси та видовий склад рослин в гірських регіонах

Завдання: визначити особливості рослинного покриву в Карпатах (або Кримських горах) залежно від висоти та експозиції. Охарактеризувати структуру висотних поясів і видовий склад рослин.

¹ Попович С.Ю., Корінько О.М., Устименко П.М. Заповідне лісознавство. Тернопіль, 2009.

² Пралісами називають лісів природного походження, що розвивалися за умов практично відсутнього господарського впливу людини.

³ Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1133>

Використовуючи літературні та картографічні джерела, заповнити таблицю:

Основні типи рослинності		Поширення
Ліси	бори – це ... субори – це... ялинові – це ... букові – це ... дубові та грабово-дубові – березові – це ... чорновільхові – це ...	
Луки	заплавні – це ... суходільні – це ... низинні – це ... гірські – це ...	
Степи	лучні – це ... Типові – це ... Чагарникові – це ...	
Болотна рослинність	евтрофні болота – це ... мезотрофні болота – це ... оліготрофні болота – це ...	

Проаналізувати схеми геоботанічного та зоогеографічного районування. Виявити зв'язок тваринного світу з рослинністю

Семінарське заняття
Рідкісні та зникаючі рослини і тварини України

Питання для ознайомлення та обговорення:

1. Червона книга України: призначення та загальний зміст
2. Рідкісні та зникаючі види рослин України
3. Рідкісні та зникаючі види тварин України
4. Зелена книга України: призначення та загальний зміст.
Рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України

Семінарське заняття

Небезпечні представники флори і фауни України

Питання для ознайомлення та обговорення:

1. Найбільш небезпечні види рослин в межах території України
2. Найбільш отруйні гриби
3. Небезпечні види тварин в межах території України
4. Мешканці Чорного та Азовського морів, котрі можуть становити небезпеку

Станом на 2018 рік в Україні було відомо¹ 600-800 чужинних, або адвентивних рослин, з них близько 100 видів рослин були оцінені вченими та карантинними службами як інвазійні або такі, що мають високу інвазійну спроможність, а приблизно 50 видів – небезпечними інвазійними. До категорії інвазійних чужорідних видів у фауні України віднесено 343 види безхребетних тварин, 67 видів риб, 5 видів рептилій та 10 видів ссавців. Інвазійні види є одним з головних негативних чинників, що призводять до зменшення або зникнення місцевих видів дикої флори та фауни, завдають збитків сільському господарству та іншим сферам економіки України.

Теми рефератів

1. Висотна поясність рослинного покриву Українських Карпат
2. Висотна поясність рослинного покриву Кримських гір
3. Рідкісні та зникаючі рослини України
4. Рідкісні та зникаючі тварини України
5. Лікарські рослини України
6. Рекреаційне значення лісів України
7. Оцінка ресурсів тваринного світу України
8. Релікти рослинного і тваринного світу України
9. Рослинний світ України минулих геологічних часів
10. Зміни тваринного світу впродовж різних етапів геологічної історії розвитку території України

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2019.

11. Інвазійні види рослин на території України
12. Інвазійні види тварин на території України
13. Інвазійні види в Чорному та Азовському морях

1. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
2. Екологічна енциклопедія. У 3 т. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006 – 2008.
3. Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України / За заг. ред. А.М. Полуди. Київ, 2018.
4. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи / Відпов. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. К.: Хімджест, 2003.
5. Зелена книга України / За заг. Ред. Я.П. Дідуха. К.: Альтерпрес, 2009.
6. Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. Львів: БаК, 2003.
7. Кадастр рослинного та тваринного світу України/ Єдина інформаційно-аналітична система «Довкілля України»: Електронний ресурс. URL: <http://books.menr.gov.ua/>
8. Мельник В.І., Корінько О.М. Букові ліси Подільської височини. – К.: Фітосоціоцентр, 2005.
9. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. *Online*. URL: <https://menr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
10. Попович С.Ю., Корінько О.М., Устименко П.М. Заповідне лісознавство: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009.
11. Природа Украинской ССР. Растительный мир. К.: Наукова думка, 1985.
12. Природа Украинской ССР. Животный мир. К.: Наукова думка, 1987.
13. Природні ліси в помірній зоні Європи: Матеріали міжнародної конференції (Мукачеве, 2003). Рахів – Бірменсдорф, 2003.
14. Природні лучні угіддя Українського Полісся. К.: Наукова думка, 1982.
15. Природные аспекты рекреационного использования леса. М.: Наука, 1987.
16. Украинские Карпаты. Природа. К., 1998.
17. Удра І. Х. Біогеографічне районування території України. Український географічний журнал. 1997. №4
18. Удра И. Ф. Расселение растений и вопросы палео- и биогеографии. – К.: Наукова думка, 1988.

19. Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг, 2009.
20. Червона книга України. Тваринний світ. / За заг. ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009.
21. Шувар І. А., Гудзь В. В., Шувар А. І. Особливо небезпечні рослини України. К.: Центр учбової літератури, 2017.

1. Дайте визначення таких понять: бори, субори, рамені, діброви, березняки, ольси, бучини, груди, сугрудки
2. Розкрийте закономірності в поширенні основних типів рослинності, їх зв'язок з іншими природними компонентами і умовами.
3. Чи є у Кримських горах ялинові ліси?
4. Яку рослинність називають екстразональною?
5. Які рослини називають отруйними?
6. Охарактеризуйте основні фауністичні комплекси в межах території України.
7. Де в Україні зустрічається ведмідь бурий?
8. Назвіть види гадюк, що зустрічаються в Україні.
9. Які види називають синантропними? Наведіть приклади.
10. Наведіть приклади адвентивних видів у флорі та фауні України.
11. З якою метою ведуться Червона книга України та Зелена книга України?
12. Наведіть приклади видів рослин, занесених до Червоної книги України.
13. Наведіть приклади рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.
14. Наведіть приклади видів тварин, занесених до Червоної книги України.

Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву

Мета: визначити основні чинники розвитку сучасних несприятливих фізико-географічних (природних) процесів і явищ, з'ясувати особливості прояву несприятливих природних процесів в межах території України, ознайомитися із заходами щодо їх попередження.

Основні поняття і терміни: природні процеси, природні явища, несприятливі природні процеси, несприятливі природні явища, небезпека, злива, град, гроза, туман, посуха, суховії, пилова буря, сель, снігова лавина, водна ерозія, вітрова ерозія, зсуви, абразія, заболочування, евтрофікація водойм, карстові процеси.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни;
- ♦ чинники розвитку сучасних несприятливих природних процесів;
- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві несприятливих природних процесів та явищ в межах території України;
- ♦ основні заходи щодо попередження та/або мінімізації шкоди від несприятливих процесів та явищ;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами та різними несприятливими природними процесами і явищами;
- ♦ аналізувати інформацію про природних процеси та явища, які відбуваються на планеті загалом та в межах території України зокрема;
- ♦ характеризувати регіони України з точки зору ризику виникнення та/або інтенсифікації різних несприятливих природних процесів та явищ.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Розвиток і перебіг різноманітних природних процесів та явищ залежить від спільної дії цілої низки чинників, основними з яких є сонячна енергія, атмосферна циркуляція, енергія внутрішніх процесів у земній корі, гравітаційна сила тощо. Тому вивчення цієї теми слід розпочинати із визначення основних чинників, що впливають на ймовірність виникнення та інтенсивність кожного з фізико-географічних процесів, а також з'ясування особливостей прояву цих чинників в межах території України. При цьому слід пам'ятати, що до несприятливих процесів і явищ відносять ті з них, інтенсивність котрих перевищує певні встановлені норми, що робить їх несприятливими для життєдіяльності людини або й небезпечними. Доцільно повторити такі поняття: ерозійні процеси, зсуви, карст, суфозія, селі, заболочування, інші.

Кліматологи прогнозують, що дедалі частішими в Україні будуть різкі перепади температур – від морозу до спеки й навпаки, а дощі будуть раптово змінюватися періодами посухи. Частішими будуть й зливи з градом, урагани, смерчі.

1. Використовуючи літературні та картографічні джерела, розробити картосхему «Несприятливі природні процеси і явища на території України».

2. Заповнити таблицю:

Фізико-географічні процеси або явища	Основні чинники і фактори розвитку	Поширення	Заходи щодо попередження або мінімізації впливу

3. За картографічними та літературними джерелами виділити регіони, в яких виявляється поєднання найбільш несприятливих природних процесів. Обґрунтувати виділення кожного такого регіону.

Семінарське заняття

Несприятливі природні процеси та явища в межах території України: причини, поширення, наслідки

Питання для ознайомлення та обговорення:

1. Чинники розвитку природних процесів. Зональні та азонанальні процеси і явища. Поняття про несприятливі природні процеси і явища.
2. Стихійні погодні явища (посухи, суховії, пилові бурі, вітровали та буреломи, зливи, грози, град, тумани, хуртовини, ін.): повторюваність у різних регіонах країни, ризику.
3. Водно-ерозійні процеси, зсуви: особливості прояву, інтенсивність у різних регіонах країни, збитки.
4. Гідрометеорологічні процеси та явища (паводки, селі, снігові лавини): регіони ризику, повторюваність, небезпека для людей та господарства.
5. Карст та його наслідки.
6. Процеси заболочування: особливості прояву у різних регіонах країни, наслідки.
7. Засолення ґрунтів: закономірності у територіальному прояві, наслідки.

1. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.
2. Екологічна енциклопедія. У 3 т. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006 – 2008.

2. Демчишин М.Г. Современная динамика склонов на территории Украины . – К.: Наукова думка, 1992.
3. Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 1999.
4. Клімат України / За ред. В. М. Ліпінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. К.: Вид-во Раєвського, 2003.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Online*. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
6. Стихийные метеорологические явления на Украине и в Молдавии. Л.: Гидрометеиздат, 1991.

6. Швєбс Г. И. Формирование водной эрозии, стока наносов и их оценка (на примере Украины и Молдавии). Л.: Гидрометеоздат, 1974.

1. Пояснить суть понятий «природні (фізико-географічні) процеси» та «природні (фізико-географічні) явища».
2. Дайте визначення понять: ерозійні процеси, дефляція, зсуви, селі, паводки, карст, суфозія, заболочування, засолення, абразія
3. Які чинники зумовлюють процеси карстування?
4. Яких заходів можна вживати, щоб мінімізувати виникнення/інтенсифікацію процесів зсуву?
5. Назвіть основні причини заболочування на Поліссі.
6. Де в Україні найчастіше бувають грози?
7. За яких умов дощі вважають несприятливим погодним явищем?
8. Назвіть основні чинники розвитку несприятливих фізико-географічних процесів.
9. Які фізико-географічні процеси та явища є зональними, а які – азональними, інтразональними?
10. Як впливають на перебіг природних процесів антропогенні чинники?

Ландшафти та фізико-географічне районування території України

Мета: розкрити взаємозв'язки між різними природними умовами та компонентами, які приводять до формування природних територіальних комплексів; ознайомитися із принципами фізико-географічного районування, визначити систему його таксономічних одиниць та ознайомитися зі схемою фізико-географічного районування території України; оволодіти навичками комплексної фізико-географічної характеристики регіонів.

Основні поняття і терміни: природні компоненти, природні умови, природні процеси, природно-територіальний комплекс, ландшафт, фізико-географічне районування.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати при характеристиці ландшафтної структури території;
- ♦ класифікацію ландшафтів України;
- ♦ основні закономірності у поширенні ландшафтів різних типів в межах території України;
- ♦ систему таксономічних одиниць, прийняту при фізико-географічному районуванні України, та критерії їх виділення;
- ♦ основні природні регіони (фізико-географічні країни, зони, підзони, краї), що виділяють при фізико-географічному районуванні України;

вміти:

- ♦ характеризувати ландшафтну структуру території;
- ♦ пояснювати критерії виділення різних природних регіонів (фізико-географічних країн, поясів, зон тощо);
- ♦ розробляти комплексні фізико-географічні характеристики будь-яких територій (природних регіонів, адміністративних областей тощо).

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).

2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Ландшафт географічний – природний чи антропогенний (змінений під впливом діяльності людини) територіальний або екваторіальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідро кліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів і характерною для нього морфологічною структурою¹

В основу класифікації ландшафтів України покладено ландшафтно-генетичний принцип, суть якого полягає у всебічному аналізі взаємозв'язків і взаємодії головних ландшафтоутворюючих факторів та природних компонентів.

Для відображення ландшафтно-географічної структури території України прийнято таку систему класифікаційних об'єднань: клас (підклас), тип (підтип), вид (підвид) ландшафтів².

У класи ландшафтів об'єднуються природні комплекси з однаковими загальними орографічними характеристиками, якими визначаються вертикальні зміни в балансах тепла, вологи та в біотичних процесах.

Типи і підтипи ландшафтів розрізняють всередині класів за співвідношенням тепла і вологи, яким обумовлюється зональний розподіл типів ґрунтового і рослинного покриву, перебіг фізико-географічних процесів, особливості гідрологічного режиму.

Виділення підкласів ландшафтів пов'язане з тим, що прояв зональних ландшафтоутворюючих процесів, істотні зміни елементів теплового і водного балансів, геохімічних балансів залежить від особливостей геоморфологічної будови і орографії поверхні.

Види та підвиди ландшафтів виділяють за відмінностями в прояві місцевих фізико-географічних процесів, пов'язаних з характером корінних порід, глибиною залягання їх, літологічними особливостями генетичних типів антропогенних відкладів і рельєфу, що зумовлює зміни властивостей типів ґрунтового-рослинного покриву.

Фізико-географічне районування – це виявлення порівняно однорідних за природними умовами регіонів, які відрізняються своєю ландшафтною структурою.

В основу виділення одиниць фізико-географічного районування України було покладено аналіз ландшафтно-генетичної структури території з використанням матеріалів галузевих досліджень і схем районування окремих компонентів природи².

¹ Географічна енциклопедія України. Т. 2. К., 1990. С. 256

² Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. К., 2003.

Фізико-географічне районування України

Східноєвропейська рівнинна країна

Зона мішаних лісів

Поліський край. Облaсті: Волинське Полісся; Житомирське Полісся; Київське Полісся; Чернігівське Полісся; Новгород-Сіверське Полісся.

Зона широколистяних лісів

Західноукраїнський край. Облaсті: Волинська височинна; Мале Полісся; Розтоцько-Опільська горбогірна; Західноподільська височинна; Середньоподільська височинна; Прут-Дністровська височинна.

Лісостепова зона

Подільсько-Придніпровський край. Облaсті: Північно-західна Придніпровська височинна; Північно-східна Придніпровська височинна; Київська височинна; Придністровсько-Східно-Подільська височинна; Середньобузька височинна; Центральнопридніпровська височинна; Південноподільська височинна; Південнопридніпровська височинна.

Лівобережно-Дніпровський край. Облaсті: Північнопридніпровська терасова низовинна; Північнополтавська височинна; південнополтавська височинна; Південнопридніпровська терасова низовинна

Східноукраїнський край. Облaсті: Сумська схилово-височинна; Харківська схилово-височинна.

Степова зона

Північностепова підзона

Дністровсько-Дніпровський край. Облaсті: Південномолдавська схилово-височинна; Південноподільська схилово-височинна; Південнопридніпровська схилово-височинна.

Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський край. Облaсті: Орільсько-Самарська низовинна; Кінсько-Ялинська низовинна; Приазовська височинна; Приазовська низовинна.

Донецький край. Облaсті: Західнодонецька схилово-височинна; Донецька височинна.

Задонецько-Донський край. Старобільська схилово-височинна область.

Середньостепова підзона

Причорноморський край. Облaсті: Задністровсько-Причорноморська низовинна; Дністровсько-Бузька низовинна; Бузько-Дніпровська низовинна; Дніпровсько-Молочанська низовинна; Західно-Приазовська схилово-височинна.

Сухостепова підзона

Причорноморсько-Приазовський край. Облaсті: Нижньобузько-Дніпровська низовинна; Нижньодніпровська терасово-дельтова низовинна; Присивасько-Приазовська низовинна.

Кримський степовий край. Облaсті: Присивасько-Кримська низовинна; Тарханкутська височинна; Центральнокримська височинна; Керченська горбисто-пасмова.

Українські Карпати

Області: Передкарпатська височинна; Зовнішньокарпатська; Вододільно-Верховинська; Полонинсько-Чорногорська; Мармароська; Вулканічно-міжгірно-улоговинна; Закарпатська низовинна.

Кримські гори

Області: Передгірно-Кримська; Гірсько-Кримська; Південнобереж-но-Кримська.

Ознайомитися з схемами фізико-географічного районування України та Європи і проаналізувати положення території країни відносно фізико-географічних поясів, країн, зон.

Практична робота

Характеристика природних зон України

Завдання: користуючись літературними та картографічними джерелами скласти таблицю «Характеристика природних зон України».

Практична робота

Порівняльний аналіз природних умов двох фізико-географічних областей

Завдання: виконати порівняльний аналіз двох фізико-географічних областей, виявивши подібні і відмінні риси природних умов та причини, що їх зумовлюють. Обґрунтувати проведення меж (між суміжними фізико-географічними областями)

Варіанти для виконання:

- 1) Волинське Полісся та Житомирське Полісся;
- 2) Волинське Полісся та Мале Полісся;
- 3) Київське Полісся та Чернігівське Полісся;
- 4) Чернігівське Полісся та Новгород-Сіверське Полісся;
- 5) Волинське Полісся та Новгород-Сіверське Полісся;
- 6) Волинська височинна область та Розтоцько-Опільська горбогірна область;
- 7) Середньобузька височинна область та Південноподільська височинна область;

- 8) Східнополтавська височинна область та Харківська схилово-височинна область;
- 9) Західнодонецька схилово-височинна область та Донецька височинна область;
- 10) Присивасько-Приазовська низовинна область та Присивасько-Кримська низовинна область;
- 11) Присивасько-Кримська низовинна область та Тарханкутська височинна область;
- 12) Передгірно-Кримська область та Гірсько-Кримська область;
- 13) Передкарпатська височинна область та Зовнішньо-Карпатська область;
- 14) Вододільно-Верховинська область та Полонинсько-Чорногірська область

Практична робота

Фізико-географічна характеристика адміністративної області

Завдання: скласти фізико-географічну характеристику адміністративної області.

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Порядок виконання роботи

Комплексна фізико-географічна характеристика будь-якої території складається, зазвичай, за таким планом:

- › географічне положення і найбільш загальні риси природних умов;
- › загальна фізико-географічна характеристика регіону
 - ›› особливості геологічної будови, історія розвитку, мінерально-сировинні ресурси;

- » характеристика рельєфу;
- » кліматичні умови та ресурси;
- » внутрішні води, водні ресурси;
- » характеристика ґрунтового покриву;
- » рослинність та тваринний світ;
- » характерні фізико-географічні процеси;
- » фізико-географічне районування (коротка характеристика регіональних одиниць)
 - » географічне положення регіональних одиниць, межі та їх обґрунтування;
 - » геолого-геоморфологічна основа сучасних ландшафтів;
 - » своєрідність кліматичних та гідрологічних умов;
 - » особливості ґрунтово-рослинного покриву, тваринний світ;
 - » внутрішні відмінності ландшафтної структури, районування.

Практична робота

Побудова комплексного фізико-географічного профілю

Взаємозв'язки компонентів ландшафту, характер при поверхневих гірських порід, ґрунти, рослинні угруповання та господарське використання території добре ілюструє фізико-географічний профіль.

Мета роботи – закріплення методики побудови комплексних фізико-географічних профілів; набуття навичок аналізу побудованих профілів для виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами і умовами.

Завдання: побудувати комплексний фізико-географічний профіль за одним із запропонованих варіантів; виявити зміни природних компонентів і умов по лінії профілю, пояснити їх.

Варіанти для виконання:

- 1) Львів – Канів
- 2) Ратно – Івано-Франківськ
- 3) Львів – Біла Церква
- 4) Коломия – Кропивницький
- 5) Овруч – Тульчин
- 6) Прип'ять – Білгород-Дністровський
- 7) Ужгород – Кам'янець-Подільський
- 8) Львів – Кропивницький
- 9) Ковель – Конотоп

- 10) Черкаси - Миколаїв
- 11) Шацьк – Кропивницький
- 12) Самбір – Первомайськ (Миколаївської області)
- 13) Дніпро – Луганськ
- 14) Чернігів – Луганськ
- 15) Ніжин – Миколаїв
- 16) Могилів-Подільський – Добропілля
- 17) Вінниця – Нова Каховка
- 18) Балта – Волноваха
- 19) Дніпрорудне – Білогорськ
- 20) о.Зміїний – Чорнобиль
- 21) Канів – Очаків
- 22) Кременчук – Вовчанськ
- 23) Київ – Одеса
- 24) Львів – Київ

Комплексні фізико-географічні профілі будують за серією взаємопов'язаних карт. Як вихідний картографічний матеріал для побудови профілю рекомендуємо використовувати карти Комплексного атласу України, а саме: гіпсометричну карту, «Антропогенові відклади», карти радіаційного балансу за рік, «Сумарна сонячна радіація (рік)», «Температура повітря (січень)», «Температура повітря (липень)», карту опадів за рік, карту ґрунтів, карту рослинності, карту лісів, карту ландшафтів.

Порядок побудови профілю

1. За гіпсометричною картою будується профіль рельєфу (гіпсометричний профіль), який дає уявлення про розподіл територій з різними висотами. Для цього на папері (краще міліметровому) необхідно побудувати дві взаємно перпендикулярні осі. На горизонтальній осі в масштабі відкладають відстані між точками з однаковими висотами (відстані між горизонталями), а по вертикалі – їх висоти, потім відкладають інший відрізок, який відповідає іншим висотам і т. д. Горизонтальний масштаб профілю – основний масштаб карт атласу, або крупніший. Вертикальний масштаб слід підібрати залежно від загальної довжини профілю і найбільшого діапазону висот. Всі точки з'єднуються плавною лінією. На профілі слід показати берегові лінії морів, водосховищ, озер тощо. При цьому для більшої виразності профілю долини і русла річок доцільно збільшити в порівнянні з їх шириною в масштабі карти. Підписи річок подаються вертикально над профілем. Якщо на карті є відомості про абсолютні відмітки рівнів води, глибин до дна водойм, вони також позначаються на профілі.

2. Нижче лінії гіпсометричного профілю і паралельно їй, на відстані 2 – 3 мм проводиться ще одна лінія – лінія ґрунтового покриву (за картою ґрунтів). Під руслами річок ґрунти не показуються, тут смуга повинна перериватися. Типи, підтипи і види ґрунтів відділяються один від одного вертикальними рисками, зафарбовуються і позначаються арабськими цифрами. При цьому колір та порядок їх нумерації повинен відповідати легенді карти ґрунтів.

3. Безпосередньо під смугою ґрунтового покриву показуються гірські породи різного віку і складу (вони переносяться з геологічної карти та карти антропогенових відкладів). Оскільки для правильного відображення особливостей залягання різних відкладів інформації, наведеної у атласі недостатньо, висота залягання та кути падіння шарів показуються вертикальними лініями або довільно. Площі показаних гірських порід підписуються і зафарбовуються відповідно до легенди карти.

4. На лінії гіпсометричного профілю за допомогою різних за розміром і характером рисунку значків показуються види рослинних угруповань (для цього використовуються карти рослинності і лісів).

5. Над профілем вертикальними лініями показуються межі природних комплексів, їх нумерація здійснюється відповідно до легенди ландшафтною карти.

Межі природних комплексів повинні узгоджуватися з межами ґрунтового і рослинного покриву.

6. За допомогою серії кліматичних карт над лінією профілю показуються найважливіші метеорологічні характеристики території. Для цього справа і зліва вгорі над профілем будуються відповідні шкали, самі ж метеорологічні елементи показуються різними за структурою і кольором лініями.

7. До профілю розробляється і додається легенда.

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украины. М.: ГУГК, 1978.

2. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. К.: Українська енциклопедія, 1989 – 1993.

3. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пащенко, П. Г. Шищенко. К.: Наукова думка, 1985.

4. Ландшафти і сучасність: Збірка наукових праць. Вінниця: Гіпаніс, 2000.

5. Проблеми ландшафтного різноманіття України: Збірка наукових праць. К., 2000.

1. Розкрийте зміст класифікації ландшафтів України.
2. Що таке фізико-географічне районування території?
3. На карті покажіть особливості простягання фізико-географічних країн, зон, підзон, країв та областей. За якими ознаками вони виділяються?
4. Охарактеризуйте основні риси природи зони мішаних лісів України, зони широколистяних лісів, лісостепової та степової зон.
5. Складіть фізико-географічну характеристику Українських Карпат, Кримських гір.

Проблеми природокористування та їх прояви у різних регіонах України

Мета: визначити сучасні проблеми природокористування в Україні та з'ясувати їх причини; показати специфіку проявів сучасних глобальних екологічних проблем в межах території України та в її окремих регіонах.

Основні поняття і терміни: природокористування, вплив на довкілля, екологічна проблема, відходи, стічні води, гранично допустимі концентрації, гранично допустимі скиди, деградація ґрунтів, знеліснення, інтродукція, забруднення довкілля, відновлювані джерела енергії, вітроенергетика, геліоенергетика,

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

За інформацією¹, внаслідок природокористування в Україні, особливо в останнє століття, відбулися значні зміни в ландшафтах як середовищах існування біологічних видів. Різко зменшилася площа, зайнята лісами – до 15,9 % території країни, спостерігається надмірна розораність земель (до 54 % земельного фонду держави), практично знищено степ як природний біом, значних змін зазнали гідрологічні умови території у зв'язку з будівництвом рівнинних гідроелектростанцій та створенням водосховищ, осушенням боліт Полісся та обводненням степу. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до «Червоної книги України». Основну загрозу біорізноманіттю становлять господарська діяльність людини та знищення природного середовища існування видів. Йдеться про мільярди тон відходів, які закопуються чи затоплюються, розсіюються в довкіллі і забруднюють його, захоронення хімічних боєприпасів та ядерних відходів у надрах чи на дні рік, озер, морів, про шумове забруднення, електромагнітні випромінювання, вібрації, світлове забруднення тощо. Ці

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2019.

негативні тенденції створюють серйозні загрози для екосистем, а також для життя і здоров'я людини.

Семінарське заняття

Зміни природного середовища під впливом господарської діяльності людини

Питання для обговорення:

1. Зміни рельєфу України під впливом антропогенної діяльності.
2. Вплив господарської діяльності людини на мезо- і мікрокліматичні умови.
3. Вплив господарської діяльності на поверхневий стік, водні ресурси та їх якість.
4. Господарська діяльність як чинник змін режиму і запасів підземних вод.
5. Зміни фізико-хімічних властивостей ґрунтів під впливом антропогенної діяльності.
6. Зміни у рослинному покриву, зумовлені господарською діяльністю людини.
7. Зміни тваринного світу.
8. Антропогенні зміни ландшафтів України за історичний період

Семінарське заняття

Появи сучасних глобальних екологічних проблем в межах території України та в її окремих регіонах

Конкретними проявами глобальної екологічної проблеми сучасності найчастіше називають: забруднення атмосферного повітря, зміни клімату, забруднення великих і малих водних об'єктів та виснаження водних ресурсів, деградацію ґрунтового покриву, деградацію лісів та знеліснення територій, зменшення ландшафтного різноманіття та видового біорізноманіття. Для багатьох регіонів України ці проблеми також актуальні.

Студенти мають можливість запропонувати програму семінарського заняття, самостійно сформулювавши перелік питань для обговорення та теми доповідей.

1. Гавриленко О.П. Екогеографія України: Навчальний посібник. К.: Знання, 2008.
2. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1989 – 1993.
3. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі: Спеціальне видання до 5-ої Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Довкілля Європи” – К.: ТОВ “Новий друк”, 2003
4. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. *Online*. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>
5. Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Зб. наук. праць. В 3-х т. – К.; Луцьк: Вежа, 2000.
6. Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004.
7. Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Геоєкологія України: Підручник. – К.: «Прінт-Сервіс», 2017.

1. Дайте визначення поняття «вплив на довкілля».
2. Як проявляється вплив на довкілля у процесі видобування корисних копалин? (Назвіть основні види і наслідки впливу).
3. Назвіть природні чинники виникнення пилових бур та антропогенні причини збільшення їх кількості в Україні.
4. Які причини деградації ґрунтів?
5. З чим пов'язані негативні наслідки спорудження гідроелектростанцій та водосховищ?
6. Охарактеризуйте сучасний стан водних об'єктів України.
7. За яких умов і де виникає смог?
8. Проаналізуйте причини сучасного стану проблеми поводження з відходами в Україні. Назвіть можливі шляхи розв'язання проблеми.

Природні території України з охоронним статусом

Мета: ознайомитися з специфікою охоронного статусу різних категорій природоохоронних територій та об'єктів України, визначити територіальні особливості їх мережі.

Основні поняття і терміни: пам'ятка природи, природна спадщина, природоохоронна територія, природно-заповідний фонд (ПЗФ) України, статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду; природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; режим територій та об'єктів ПЗФ, функціональне зонування територій ПЗФ; екомережа.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ специфіку статусу передбачених законодавством України категорій природоохоронних територій;
- ♦ природні території України з міжнародним охоронним статусом;
- ♦ особливості організації території та вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів в межах різних категорій територій ПЗФ;
- ♦ природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки України;

вміти:

- ♦ характеризувати охоронний статус передбачених законодавством категорій природоохоронних територій;
- ♦ показувати на карті всі природні та біосферні заповідники України, національні природні парки;
- ♦ наводити приклади заказників, пам'яток природи тощо та і характеризувати їх;
- ♦ наводити приклади природних територій України, що мають міжнародний охоронний статус (об'єкти з Переліку всесвітньої природної спадщини, біосферні резервати за програмою ЮНЕСКО «Man & Biosphere», водно-болотні угіддя міжнародного значення; території Смарагдової мережі тощо);
- ♦ аналізувати особливості зонально-регіонального розміщення природних територій з охоронним статусом.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. – К., 2003.
2. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007.

3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Законом “Про природно-заповідний фонд України” (1992) передбачено існування та функціонування 11 категорій територій та об’єктів природно-заповідного фонду України: 7 категорій природних заповідних територій та об’єктів (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам’ятки природи) та 4 категорій штучно створених об’єктів (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва).

За даними¹, до складу територій та об’єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2019 входило 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 49 національних природних парків, 3258 заказників, 3492 пам’ятки природи, 83 регіональних ландшафтних парки, 815 заповідних урочища; низка штучних об’єктів (ботанічні сади, зоологічні парки, дендропарки та парки пам’ятки садово-паркового мистецтва) – 675. Усього 8396 територій та об’єктів загальною площею 4,324 млн га в межах території України (фактична площа 3,992 млн га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря. Показник заповідності становив 6,61%.

Природні та біосферні заповідники України

Завдання 1: на контурну карту нанести об’єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Завдання 2 : навчитися розшукувати і показувати на карті об’єкти з переліку.

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році /Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2019.

Біосферні заповідники

«Асканія–Нова» імені Ф.Е.Фальц-Фейна
Дунайський
Карпатський
Чорноморський
Чорнобильський радіаційно-екологічний

Природні заповідники

Черемський
Рівненський
Поліський
Древлянський
Розточчя
Медобори
Горгани
Канівський
Дніпровсько-Орільський
Михайлівська цілина
Український степовий (*Хомутівський степ, Кам'яні могили, Крейдяна флора, Кальміуський*)
Луганський (*Стрільцівський степ, Провальський степ, Станично-Луганський, Трьохізбенський*)
Єланецький степ
Ялтинський гірсько-лісовий
Кримський (з відділенням «*Лебедині острови*»)
Мис Мартьян
Карадазький
Казантипський
Опуцький

Використовуючи картографічні матеріали та літературні джерела, на контурну карту нанести мережу національних природних парків України.

Практична робота
Характеристика природних заповідників України

Завдання: скласти таблицю-характеристику природних заповідників України

Назва	Розташування		Фізико-географічні особливості території, об'єкти охорони
	адміністративна область	природна зона, край	

До глобальної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО включено 9 природно-заповідних територій України у складі 8 біосферних резерватів¹:

- ✓ Чорноморський біосферний заповідник,
- ✓ біосферний заповідник «Асканія-Нова»,
- ✓ Карпатський біосферний заповідник,
- ✓ Дунайський біосферний заповідник (є складовою частиною транскордонного румунсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Дельта Дунаю»,
- ✓ Ужанський національний природний парк та Надсянський регіональним ландшафтним парком у складі українсько-польсько-словацького біосферного резервату Східні Карпати,
- ✓ Шацький національний природний парк у складі тристороннього транскордонного білорусько-польсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Західне Полісся»,
- ✓ Деснянсько-Старогутський національний природний парк (складова транскордонного російсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Деснянський»),
- ✓ природний заповідник «Розточчя» у складі українсько-польського транскордонного біосферного резервату «Розточчя».

Практична робота

Характеристика біосферних резерватів України

Завдання: скласти таблицю-характеристику біосферних резерватів України, включених до складу глобальної мережі біосферних резерватів (за програмою ЮНЕСКО «Man & Biosphere»)

Назва	Розташування		Фізико-географічні особливості території, об'єкти охорони
	адміністративна область	природна зона, край	

¹ Biosphere Reserves. *Online*. <https://en.unesco.org/biosphere/>

Ділянки букових пралісів¹ в Українських Карпатах мають охоронний статус, зокрема включені ЮНЕСКО до Переліку всесвітньої спадщини у складі об'єкта «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи»²

У 1971 р. у м. Рамсар (Іран) була прийнята Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів. Україна приєдналася до Конвенції у 1996 р. Нині в Україні визначено 50 водно-болотних угідь міжнародного значення загальною площею 802 604 га³.

Найбільшими водно-болотними угіддями міжнародного значення в Україні є: Східний Сиваш, Джарилгацька та Каркінітська затоки, Центральний Сиваш, Межиріччя Дністра і Турунчука, Кілійське гирло, Дельта Дніпра, Тендрівська затока, Молочний лиман, Ягорлицька затока, Шацькі озера.

Теми рефератів

1. Мережа природних заповідників України
2. Біосферні заповідники України як елементи глобальної мережі біосферних резерватів (за програмою ЮНЕСКО «Man & Biosphere»)
3. Національні природні парки України
4. Регіональні ландшафтні парки
5. Заказники України
6. Пам'ятки природи України
7. Букові праліси Карпат у Переліку світової спадщини ЮНЕСКО
8. Водно-болотні угіддя міжнародного значення в Україні: територіальні особливості мережі, значення.
9. Смарагдова мережа України
10. Сучасний стан та потенційні можливості рекреаційного використання природоохоронних територій України
11. Освітньо-виховна функція природоохоронних територій.

¹ Пралісами називають лісів природного походження, що розвивалися за умов практично відсутнього господарського впливу людини.

² Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. *Online*. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1133>

³ Ramsar Sites Information Service. <https://www.ramsar.org/wetland/ukraine>

Семінарське заняття

Просвітницька діяльність та природоохоронна пропаганда на базі територій та об'єктів ПЗФ

Студенти мають можливість запропонувати програму заняття, самостійно сформулювавши питання для обговорення та теми доповідей.

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». *Відомості Верховної Ради*. 1992, № 34. Ст. 502 (поточна редакція)

2. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник/

За ред. М. Д. Гродзинського та М. П. Стеценка. К., 2003.

3. Заповідна справа в Україні: Періодичне наукове видання

4. Заповідники і національні природні парки України. К.: Вища школа, 1999.

5. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи / Відпов. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. К.: Хімджест, 2003

6. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. К.: ВПЦ «Київський університет», 2003

7. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. К.: ВПЦ «Київський університет», 2003

8. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Online*. URL: <https://mepg.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/>

9. Петрина Н.В. Заповідна справа. Конспект лекцій у схемах і таблицях: Навчальний посібник. К.: Центр IT, 2007.

10. Природно-заповідний фонд України / Офіційний сайт. *Online*. URL: <http://pzf.menr.gov.ua/>

11. Biosphere Reserves in Europe & North America. *Online*. URL: <https://en.unesco.org/biosphere/eu-na>

12. List of Emerald Network Sites. *Online*. URL: <https://rm.coe.int/updated-list-of-officially-adopted-emerald-sites-2020/1680a080d5>

13. Ramsar Sites Information Service. Ukraine. *Online*. URL: <https://www.ramsar.org/wetland/ukraine>

14. World heritage list. Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. *Online*. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1133>

1. Які території називають природоохоронними?
2. Існування яких категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачене законодавством України?
3. Які функції виконують природоохоронні території та об'єкти?
4. Охарактеризуйте статус природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків.
5. Охарактеризуйте особливості зонально-регіонального розташування природних заповідників України.
6. Охарактеризуйте територіальні особливості мережі природно-заповідних територій України, що мають статус біосферних резерватів ЮНЕСКО.
7. В чому полягає цінність букових пралісів Карпат, занесених ЮНЕСКО до Переліку всесвітньої природної спадщини
8. Чи є в Україні ділянки пралісів поза межами Карпат?
9. Дайте визначення таких категорій територій та об'єктів природно-заповідного фонду: заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, дендропарки, зоопарки, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.
10. Наведіть приклади заказників та пам'яток природи. Охарактеризуйте їх.
11. Які водно-болотні угіддя отримують статус міжнародних, загальнодержавних?
12. Наведіть приклади водно-болотних угідь міжнародного значення в Україні. Охарактеризуйте їх.
13. З якою метою організовується Смарагдова мережа Європи? Які природні території в межах України входять до її складу?
14. Чи можливе рекреаційне використання природоохоронних територій?